

DE IMPLEMENTATIE VAN BELEID GERICHT OP RECIDIVEREDUCTIE

Een actualisatie van het deelonderzoek
'Verklaringen daling recidive'

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

DE IMPLEMENTATIE VAN BELEID GERICHT OP RECIDIVEREDUCTIE

Een actualisatie van het deelonderzoek
'Verklaringen daling recidive'

- eindrapport -

Drs. G. Homburg
A. Mack, MSc
Dr. M. Timmermans
Dr. M. Witvliet

Met medewerking van Y. van der Ploeg

RegioPlan
Jollemanhof 18
1019 GW Amsterdam
Tel.: +31 (0)20 – 531 53 15
www.regioplan.nl

Amsterdam, december 2016
Publicatienr. 16090

© 2016; Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het WODC.

VOORWOORD

Het huidige onderzoek vormt een actualisatie van het in 2013 verrichtte vooronderzoek gericht op de verklaring voor de ontwikkeling van recidive. Het WODC heeft Regioplan gevraagd opnieuw te kijken naar de stand van zaken van het beleid gericht op recidivevermindering onder jeugdigen en volwassenen. Daarnaast besteedt dit onderzoek aandacht aan mogelijke effecten van overheidsmaatregelen op de recidive, in het bijzonder de beleidsombuigingen en bezuinigingen bij reclassering en het gevangeniswezen en de veranderingen in het detentieregime. Tot slot hebben we met dit onderzoek een geactualiseerd inzicht willen bieden in factoren die een rol kunnen spelen bij de duiding van de recidivedaling op basis van recente wetenschappelijke literatuur.

Voor dit onderzoek hielden de onderzoekers interviews met beleidsmedewerkers van het ministerie van Veiligheid en Justitie en daarnaast met medewerkers van Reclassering Nederland, William Schrikker Groep, het Landelijk Bureau van de Raad voor de Kinderbescherming, Jeugdzorg Nederland, PI Vught, PI Veenhuizen, Veiligheidshuis Utrecht, Veiligheidshuis Fryslan, Jeugdreclassering Limburg, Jeugdreclassering Zeeland, JJI Teylingereind en JJI Hartelborgt. Wij willen graag iedereen hartelijk danken voor de tijd die zij hebben genomen om ons van informatie te voorzien. Ook danken wij de leden van de begeleidingscommissie voor de kundige en betrokken wijze waarop zij dit onderzoek hebben begeleid:

- Dhr. B. Bakker – CBS en Vrije Universiteit (voorzitter)
- Dhr. F. Willemsen – WODC, ministerie van Veiligheid en Justitie (projectbegeleider)
- Dhr. B. Wartna – WODC, ministerie van Veiligheid en Justitie
- Dhr. N. Tollenaar – WODC, ministerie van Veiligheid en Justitie
- Dhr. M. Evers – Directie Sanctietoepassing en Jeugd, ministerie van Veiligheid en Justitie
- Dhr. T. Eijken - Directie Sanctietoepassing en Jeugd, ministerie van Veiligheid en Justitie
- Mw. A. Ribberink – Directie Sanctietoepassing en Jeugd, ministerie van Veiligheid en Justitie

Ger Homburg
Projectleider Regioplan

Amsterdam, 1 december 2016

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding van het onderzoek	1
1.2	Onderzoeksvragen	2
1.3	Onderzoeksopzet.....	3
1.4	Leeswijzer	4
2	Implementatie en impact beleidsmaatregelen	5
2.1	Inleiding.....	5
2.2	Inventarisatie beleidsprogramma's en maatregelen.....	5
2.3	Beoordeling van de implementatie	8
2.4	Beoordeling van de impact.....	14
2.5	Impact van beleid in beeld	16
2.6	Totaalscore: implementatie en impact	18
3	Effecten van bezuinigingen	23
3.1	Inleiding.....	23
3.2	Detentie.....	23
3.3	Reclassering.....	30
4	Samenvatting en conclusie	33
4.1	Aanleiding en opzet onderzoek	33
4.2	Actualisatie literatuurstudie (A).....	34
4.3	Implementatiecheck beleidsprogramma's en maatregelen (B)	34
4.4	De rol van bezuinigingen en veranderingen (C)	36
	Summary and conclusion	37
	Background and research design.....	37
	Update of the literature study (A)	38
	Implementation review of policy programmes and measures (B)	38
	The role of cutbacks and changes (C)	39
	Bijlagen	41
Bijlage 1	Documentatie literatuuronderzoek 2013-2016	43
Bijlage 2	Resultaat geactualiseerde literatuurstudie 2002-2016.....	51
Bijlage 3	Referentielijst literatuuronderzoek 2013-2016.....	69
Bijlage 4	Beschrijving actuele beleidsmaatregelen.....	73
Bijlage 5	Bronnen ter beoordeling implementatie beleidsmaatregelen	79
Bijlage 6	Totaalscores implementatie en impact 2002-2015.....	85

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding van het onderzoek

In het WODC-onderzoek 'Terugval in recidive' uit 2014¹ is geprobeerd om vast te stellen of de daling in de recidivecijfers toegeschreven kan worden aan de dadergerichte recidivebeperkende maatregelen van de overheid. Bij gebrek aan een experimenteel design is hiervoor een mix van kwalitatieve en kwantitatieve methoden ingezet: alternatieve verklaringen voor de recidivedaling werden in kaart gebracht en beoordeeld, het aantal relevante factoren werd met behulp van statistische analyse teruggebracht tot een hanteerbaar aantal en vervolgens werd de recidivedaling gemodelleerd met de overgebleven factoren. Uit de analyses kon niet eenduidig worden afgeleid dat het dadergerichte recidivebeperkende beleid van de overheid effectief is geweest, maar wel dat het aannemelijk is dat het beleid heeft gewerkt. Zowel voor de jeugdige als voor de volwassen daders bevond het dadergerichte en op recidive gerichte beleid zich bij de modelmatige analyse in de top 3 van meest waarschijnlijke oorzaken van de recidivedaling. Daarbij gold dat er in de beide sectoren sprake was van 'onder-implementatie' van het beleid. Dit maakt het waarschijnlijk dat de effecten groter of duidelijker waren geweest als de maatregelen wel in hun volle omvang waren toegepast. Regioplan heeft aan het onderzoek 'Terugval in recidive' deelgenomen door de uitvoering van een vooronderzoek dat bestond uit:

- een literatuuronderzoek naar factoren die, naast de dadergerichte maatregelen van de overheid, mogelijk van invloed zouden kunnen zijn op de ontwikkeling van de recidive in de onderzochte periode, zowel op micro- als op geaggregeerd niveau;
- het ontwikkelen van twee maten voor de implementatie van dadergericht recidivebeperkend beleid voor respectievelijk jeugdige daders en volwassen ex-gedetineerden, die als onafhankelijke factoren in regressiemodellen opgenomen zouden kunnen worden;
- het beoordelen van de mate van implementatie en de impact van de dadergerichte en recidivebeperkende maatregelen voor jeugdige daders en volwassen ex-gedetineerden.

Met het huidige onderzoek moet in kaart worden gebracht hoe het op dit moment staat met de implementatie van dadergerichte recidivebeperkende beleidsmaatregelen voor de doelgroepen jeugdige daders en volwassen ex-gedetineerden. Anders dan in het voorgaande onderzoek, kan op dit moment geen modelmatige analyse worden uitgevoerd (vanwege het ontbreken van de actuele recidivecijfers).

---

¹ Wartna, B., Tollenaar, N., Verweij, S., Timmermans, M., Witvliet, M., & Homburg, G. (2014). *Terugval in recidive. Exploratie van de daling in recidivecijfers van jeugdigen en ex-gedetineerden bestraft in de periode 2002-2010*. Cahier 2014-16. Den Haag: WODC, ministerie van Veiligheid en Justitie.

Het gaat in dit vervolgonderzoek enerzijds om de maatregelen die in de onderzoeksperiode van 'Terugval in recidive' werden uitgevoerd en nog steeds van kracht zijn en anderzijds om nieuwe programma's en beleidsmaatregelen die tussen 2010 en 2015 zijn geïmplementeerd. Daarnaast besteedt dit onderzoek, op verzoek van de Tweede Kamer en conform toezegging van voormalig staatssecretaris Teeven, aandacht aan mogelijke effecten van overheidsmaatregelen op de recidive, in het bijzonder de beleidsombuigingen en bezuinigingen bij reclassering en het gevangeniswezen en de veranderingen in het detentieregime. Verder moet het onderzoek een geactualiseerd inzicht bieden in factoren die een rol kunnen spelen bij de duiding van de recidivedaling op basis van recente wetenschappelijke literatuur.

1.2 Onderzoeksvragen

Het huidige onderzoek is een actualisering van het eerdere (voor)onderzoek bij 'Terugval in recidive', op drie punten:

- nieuwe wetenschappelijke inzichten over de duiding van recidivetrends;
- inzichten over de uitvoering van de reeds bestaande (geïmplementeerd voor 2010) dadergerichte recidivebeperkende beleidsmaatregelen van 2010 tot en met 2015 én over de implementatie van nieuwe beleidsprogramma's en maatregelen van 2010 tot en met 2015;
- inzichten over mogelijke effecten van de veranderingen binnen het detentieregime en beleidsombuigingen en bezuinigingen bij de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) en de reclasseringsorganisaties op de recidive.

Het onderzoek moet daarom de volgende vragen beantwoorden:

A. Actualisatie literatuurstudie

1. Zijn er sinds het vorige onderzoek nieuwe inzichten over de verklaring van de recidive in publicaties naar voren gebracht? Welke?

B. Implementatie-check beleidsprogramma's en maatregelen 2002-2010 en 2011-2015

1. Welke beleidsprogramma's en maatregelen met als doel recidivereductie zijn er in de periode 2002-2010 en in de periode 2011-2015 uitgevoerd?
2. Wat is er bekend over de kwaliteit van de uitvoering, zowel voor de nieuwe programma's (2011-2015) als voor de al langer lopende programma's? In hoeverre is de implementatie van de al langer lopende programma's inmiddels veranderd?
3. In hoeverre hebben de programma's en beleidsmaatregelen naar verwachting impact op de recidive?

C. De rol van veranderingen in het detentieregime en beleidsombuigingen en bezuinigingen bij reclassering en DJI

1. Welke maatregelen bij DJI en reclasseringsorganisaties hebben mogelijk een ongunstige uitwerking gehad op de recidive?
2. Welke bewijzen of aanwijzingen zijn er dat zij een ongunstige uitwerking op de recidive van verschillende doelgroepen hebben gehad (in het bijzonder jeugdige daders en volwassen ex-gedetineerden)?

1.3 Onderzoeksopzet

Actualisatie literatuurstudie

In het eerdere onderzoek hebben we literatuur gezocht en bestudeerd over (alternatieve) verklarende factoren voor recidive(ontwikkeling). We zijn dit onderzoek gestart met een actualisatie van dit literatuuronderzoek. We voerden een websearch uit via Google Scholar en ISI webknowledge. De afbakening van de literatuurstudie vond plaats op grond van studies waarin theorieën empirisch worden getoetst. We richtten ons op empirische publicaties die in de jaren 2013 tot en met medio 2016 zijn verschenen. Aanvullend deden we navraag bij twee wetenschappelijk experts over de meest recente inzichten over de duiding van trends in recidive en over beschikbare (overzichts-)studies. De werkwijze en uitkomsten van de geactualiseerde literatuurstudie naar recidive-gerelateerde factoren zijn terug te vinden in bijlagen 1 en 2. Een referentielijst van de geraadpleegde nieuwe literatuur is terug te vinden in bijlage 3.

Inventarisatie van bestaande en nieuwe programma's en beleidsmaatregelen

Op basis van de inventarisaties van dadergerichte recidivebeperkende beleidsmaatregelen uit 'Terugval in recidive' gingen we na welke maatregelen nog van kracht zijn, welke inmiddels beëindigd zijn, over welke maatregelen nieuwe gegevens beschikbaar zijn en welke nieuwe programma's en maatregelen er zijn geïmplementeerd. We hielden hiervoor inventariserende interviews met medewerkers van de beleidsafdelingen van het ministerie van VenJ.

Voor het betrekken van nieuwe beleidsprogramma's en maatregelen, geïmplementeerd na 2010, gebruikten we dezelfde criteria als in het eerdere onderzoek:

- doelstelling (vermindering van recidive als hoofddoel);
- doelgroep (jeugdige justitiabelen of volwassen ex-gedetineerden en gericht op daders);
- kennis over werkzaam mechanisme.

Beoordelen implementatie en verwachte impact

We verzamelden vervolgens nieuwe documentatie en hielden interviews over de uitvoering van de bestaande en nieuwe beleidsmaatregelen met medewerkers van het ministerie van VenJ (10) en uitvoerende instellingen (12

instanties), namelijk Reclassering Nederland, het Landelijk Bureau van de Raad voor de Kinderbescherming, Jeugdzorg Nederland, twee jeugdreclasseringsinstanties (Limburg en Zeeland), twee veiligheidshuizen (Utrecht en Fryslan), twee justitiële jeugdinrichtingen (JJl Teylingereind en JJl Hartelborgt), twee penitentiaire inrichtingen (PI Vught en PI Veenhuizen) en de William Schrikker Groep. Per beleidsmaatregel is doorgaans met twee tot drie respondenten gesproken. Bijlage 5 geeft een compleet overzicht van alle geraadpleegde bronnen.

Met behulp van het beoordelingskader uit 'Terugval in recidive' stelden we systematisch vast wat de kwaliteit van de uitvoering van de (bestaande en nieuwe) beleidsmaatregelen is. De beoordeling van de nieuwe maatregelen werd door twee onderzoekers onafhankelijk van elkaar uitgevoerd. Bij verschillen in beoordelingen op de criteria werd gezamenlijk gekeken welk oordeel passend was. De beoordelingen van de implementatie en de impact werden gecombineerd in een totaalscore per beleidsmaatregel per jaar, waarmee trends van impactvol beleid gericht op recidivereductie weergegeven worden.

Effecten van veranderingen, beleidsombuigingen en bezuinigingen

Op basis van beleidsdocumenten over de beleidsombuigingen en bezuinigingen bij reclassering en DJJ en de veranderingen in de detentieregimes voerden we interviews met beleidsmedewerkers van het ministerie van VenJ en de uitvoeringspraktijk (PI, reclassering) en gingen we na welke bezuinigingsmaatregelen zijn uitgevoerd en effect op de recidive zouden kunnen hebben. Op basis hiervan stelden we potentieel werkzame mechanismen op. Deze gereconstrueerde 'theorieën' toetsten we aan de wetenschappelijke literatuur.

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de resultaten van de inventarisatie en beoordeling van alle relevante beleidsprogramma's en maatregelen. In dit hoofdstuk laten we vervolgens zien hoe de inzet van recidive beperkend beleid over de jaren heen is opgebouwd en wat daarvan de impact is. In hoofdstuk 3 gaan we in op de mogelijke effecten van beleidsombuigingen en bezuinigingen op de recidiveontwikkeling. De werkwijze en resultaten van de geactualiseerde literatuurstudie zijn zoals vermeld terug te vinden in de bijlagen 1 en 2. Tot slot worden in hoofdstuk 4 de resultaten van het onderzoek beknopt samengevat en geven we een antwoord op de onderzoeksvragen.

2 IMPLEMENTATIE EN IMPACT BELEIDSMAATREGELEN

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we na welke beleidsprogramma's en maatregelen gericht op recidivereductie uit de periode 2002-2010 nog steeds actueel zijn en welke nieuwe beleidsmaatregelen in de periode erna (tot en met 2015) zijn ingevoerd. Alle actuele maatregelen worden (opnieuw) beoordeeld op uitvoering in de praktijk en de verwachte impact op recidivereductie. Het hoofdstuk sluit af met een weergave van de trends voor impactvol beleid gericht op recidivereductie bij volwassenen en jeugdigen.

2.2 Inventarisatie beleidsprogramma's en maatregelen

We zijn allereerst nagegaan welke beleidsprogramma's en maatregelen ingevoerd tussen 2002 en 2010 in de periode erna nog actueel zijn (of waren) en ter beoordeling meegenomen worden in het onderzoek. Tabel 2.1 presenteert hiervan een overzicht. De tabel laat zien dat sommige reeds bestaande maatregelen in een nieuwe vorm nog steeds actueel zijn (zie toelichting status).

Tabel 2.1 Bestaande beleidsprogramma's en maatregelen gericht op recidivereductie (ingevoerd tussen 2002 en 2010)

Bestaande beleidsprogramma's en maatregelen	Startjaar	Toelichting status
<i>Volwassenen</i>		
ISD	2004	Geen bijzonderheden
Erkenningscommissie gedragsinterventies justitie	2005	'Erkenningscommissie Justitiële Interventies' heeft sinds 2015 deze taak overgenomen
RISc	2004	Geen bijzonderheden
- Samenwerkingsmodel nazorg (2009)		Convenant re-integratie ex-gedetineerden, 2014
- Lokale aansluiting nazorg (2005)		
- Sluitende aanpak nazorg (2008)		
Veiligheidshuizen	2005	Vanaf 2009 landelijk dekkend netwerk
- Optimalisering voorwaardelijke sancties	2008	Wet voorwaardelijke sancties, 2012:
- Wet voorwaardelijke invrijheidstelling		- Regeling voorwaardelijke veroordelingen - Regeling voorwaardelijke invrijheidstelling
Programma Vernieuwing Forensische Zorg (VFZ)	2007	Geen bijzonderheden

Vervolg tabel 2.1

Bestaande beleidsprogramma's en maatregelen	Startjaar	Toelichting status
Jeugd		
Erkenningscommissie gedragsinterventies justitie	2005	'Erkenningscommissie Justitiële Interventies' heeft sinds 2015 deze taak overgenomen
Handboek Methode Jeugdreclassering	2006	Geen bijzonderheden
Nachtdetentie	2003	Geen bijzonderheden
GBM	2008	Geen bijzonderheden
Netwerk- en trajectberaden	2008	Geen bijzonderheden
LIJ	2010	Geen bijzonderheden
Vrijwillige nazorg PIJ	2007	Verplichte Nazorg PIJ (vanaf 2011 voor nieuwe PIJ-maatregelen)
Veiligheidshuizen (toegevoegd t.o.v. vorig onderzoek)	2005	Vanaf 2009 landelijk dekkend netwerk
JCO	2004	Opgegaan in Veiligheidshuizen
GSB (Donnergelden)	2008	Na 2012 niet meer actueel

Er zijn tevens beleidsmaatregelen die in de periode 2002-2010 nog aan de orde waren, maar inmiddels niet meer bestaan. Dit zijn de landelijke pilot campussen en de veelplegersplaatsen JJI. Deze beleidsmaatregelen blijven buiten beschouwing in het huidige onderzoek.

Nieuwe beleidsprogramma's en maatregelen

Vervolgens hebben we in kaart gebracht welke nieuwe beleidsprogramma's en maatregelen gericht op recidivevermindering zijn gestart. Voor de zoektocht naar nieuwe relevante beleidsmaatregelen hebben we een aantal criteria opgesteld:

- de maatregel heeft recidivevermindering tot doel;
- de maatregel is dadergeoriënteerd;
- de maatregel is ingezet na 2010;
- de maatregel is ingezet bij de doelgroep volwassenen of bij jeugdigen.

Dit heeft geleid tot negen nieuwe programma's en maatregelen gericht op recidivevermindering (tabel 2.2). Wat opvalt, is dat er minder dan in de vorige periode (2002-2010) sprake lijkt te zijn van *specifieke* interventies ter reductie van recidive. Na 2010 lijkt de nadruk meer te liggen op breed georiënteerde vernieuwingen, met een focus op samenwerkingsverbanden² tussen de justitiële keten, gemeenten en zorgpartijen met het oog op een betere uitvoering van werkprocessen (zie kolom aard en oriëntatie).

² Zoals dat ook bij Uitvoeringsketen Strafrechtelijke Beslissingen (USB) aan de orde is. Deze beleidsmaatregel wordt niet meegenomen in dit onderzoek vanwege het ontbreken van recidivevermindering als expliciet en direct doel.

Tabel 2.2 Nieuwe beleidsprogramma's en maatregelen gericht op recidivereductie (9)

Nieuwe beleidsprogramma's en maatregelen	Aard en oriëntatie	Ingevoerd sinds
<i>Volwassenen</i>		
HIC-aanpak (High Impact Crimes)	Breed georiënteerde aanpak, focus op samenwerking	2012
ZSM	Breed georiënteerde aanpak, focus op samenwerking	2012 (pilots in 2011)
Redesign toezicht (reclassering)	Standaardisering van het reclasseringstoezicht	2010
Programma Modernisering Gevangeniswezen (MGW; 14 projecten)	Breed georiënteerde vernieuwing in detentiewezen én meer focus op samenwerking	Projecten van 2010 t/m 2013 uitgevoerd, maar gericht op structurele koerswijziging (dus ook na 2013)
<i>Jeugd</i>		
ZSM jeugd	Breed georiënteerd beleid, focus op samenwerking	2013 (pilots in 2012)
Aanpak Criminele Jeugdgroepen	Breed georiënteerd beleid, focus op samenwerking	2012
Kwaliteitsverbetering Werkstraffen	Gericht op verbetering/aanscherping beleidsmaatregel	2011
Adolescentenreclassering (AR)	Vernieuwing van (jeugd)reclassering gericht op betere afstemming op doelgroep	2014
Adolescentenstrafrecht (ASR)	Vernieuwing van het strafrecht gericht op betere afstemming op doelgroep	2014

Bij de inventarisatie kwam ook de Wet langdurig toezicht als relevante nieuwe beleidsmaatregel naar voren. De Wet langdurig toezicht is vorig jaar aangenomen, maar zit nog in de fase van de voorbereiding van de implementatie en blijft daarom buiten beschouwing van dit onderzoek. Voor de toekomst is het wel relevant; het gaat om het houden van langdurig toezicht op personen die een ernstig delict of zedendelict hebben gepleegd.

25 relevante beleidsprogramma's en maatregelen

De inventarisatie van bestaande en nieuwe beleidsprogramma's en maatregelen resulteert zodoende in 25 actuele beleidsmaatregelen waarvan we de implementatie (opnieuw) beoordelen. Voor een beknopte bespreking van elk van de beleidsprogramma's en maatregelen wordt verwezen naar bijlage 4.

2.3 Beoordeling van de implementatie

Analysekader voor de beoordeling van de implementatie

Net als in het vorige onderzoek hebben we alle relevante beleidsprogramma's en maatregelen op basis van een aantal criteria beoordeeld op de uitvoering in de praktijk. Daarbij zijn de volgende (identieke) criteria gebruikt:

- theoretische onderbouwing van de recidive verlagende werking;
- inhoudelijke uitvoering;
- professionaliteit en samenwerking;
- bereik van de doelgroep;
- aanwijzingen voor effectiviteit in het tegengaan van recidive (indien onderzocht met empirisch effectonderzoek).

De beoordelingen per criterium leiden samen tot een totale beoordeling van de mate van implementatie van de maatregel. Het oordeel per criterium en het totale oordeel kan variëren van voldoende (+) tot redelijk (+/-) tot (nog) niet voldoende (-). De gehanteerde systematiek om tot het totale oordeel te komen is streng: beleidsmaatregelen worden alleen als 'voldoende' beoordeeld indien minimaal twee criteria als voldoende worden beoordeeld en tegelijkertijd geen van de criteria als 'niet voldoende' wordt beschouwd. Beleidsmaatregelen worden daarnaast als 'redelijk' geïmplementeerd beoordeeld, wanneer géén van de criteria als 'niet voldoende' wordt beoordeeld. In tabel 2.3 wordt het analysekader met daarin de criteria en de betekenis van de beoordelingen op de criteria en de totale beoordeling nader toegelicht.

Tabel 2.3 Analyse kader mate van implementatie

Criterium	Beschrijving	Beoordeling
Theoretische onderbouwing	Wetenschappelijke onderbouwing of beleidstheorie is aanwezig waarmee aannemelijk wordt gemaakt dat de maatregel leidt tot daling in recidive.	Als voldoende (+) beoordeeld als de onderbouwing logisch is en gebaseerd op empirisch onderzoek, als redelijk (+/-) wanneer deze onderbouwing indirect is en als niet voldoende (-) wanneer de logica niet of onvoldoende onderbouwd is.
Inhoudelijke uitvoering	De maatregel wordt in de praktijk uitgevoerd; de uitvoering verloopt volgens het vooropgestelde plan en de programma-handleiding wordt gevolgd.	Als voldoende (+) beoordeeld als de uitvoering grotendeels volgens plan verloopt en er geen (grote) knelpunten zijn, als redelijk (+/-) wanneer de uitvoering in grote lijnen volgens plan verloopt, maar er knelpunten zijn die verholpen moeten worden en als (nog) niet voldoende (-) als de uitvoering in de beschreven periode op veel punten afwijkt van de opzet.

Vervolg tabel 2.3

Criterium	Beschrijving	Beoordeling
Professionaliteit en samenwerking	De uitvoerders zijn voldoende gemotiveerd en getraind. De samenwerking tussen partners verloopt naar behoren.	Als voldoende (+) beoordeeld als motivatie, professionaliteit en samenwerking grotendeels op orde zijn en er geen (grote) knelpunten zijn, als redelijk (+/-) wanneer niet al deze aspecten op orde zijn, en als (nog) niet voldoende (-) als er in de beschreven periode nog veel knelpunten zijn in motivatie, professionaliteit en samenwerking.
Bereik doelgroep	De doelgroep zoals beoogd wordt bereikt en er is geen of weinig uitval.	Als voldoende (+) beoordeeld als het bereik weinig afwijkt van de opzet en er weinig uitval is, als redelijk (+/-) als het bereik minder is, maar niet in grote mate afwijkt van de opzet, en als (nog) niet voldoende (-) als het bereik in de beschreven periode beperkt is en/of de uitval groot.
Aanwijzingen effectiviteit (indien onderzocht)	<p>Er zijn aanwijzingen op basis van empirisch effectonderzoek dat de maatregel leidt tot daling in recidive.</p> <p>De aanwezigheid van ander onderzoek zoals validatieonderzoek, plan- of procesevaluaties, of andere documentatie over de voortgang van een maatregel is voor de beoordeling van de effectiviteit niet relevant.</p>	<p>Als voldoende (+) beoordeeld als empirisch effectonderzoek met een goed vergelijkbare controlegroep laat zien dat de maatregel samenhangt met een daling in recidive.</p> <p>Als redelijk (+/-) beoordeeld als doeltreffendheids- of effectonderzoek (zonder controlegroep) wijst op een samenhang met recidivevermindering.</p> <p>Als 'niet aanwezig' beoordeeld als empirisch effectonderzoek niet beschikbaar is.</p>

Vervolg tabel 2.3

Criterium	Beschrijving	Beoordeling
Totaal	<p>De criteria worden per stuk beoordeeld om tot een beoordeling van de mate van implementatie in de beschreven periode te komen.</p> <p>Informatie over effectiviteit telt alleen mee indien er onderzoek aanwezig is.</p> <p>Alle criteria wegen even zwaar mee in de totaalscore.</p>	<p>Minimaal twee voldoende (+) en afwezigheid van een (nog) niet voldoende (-) betekent voldoende implementatie (+).</p> <p>Bij aanwezigheid van ten minste een (nog) niet voldoende (-), wordt de gehele maatregel als (nog) niet voldoende geïmplementeerd (-) beoordeeld.</p> <p>De rest van de maatregelen worden als redelijk geïmplementeerd (+/-) beoordeeld.</p>

Geraadpleegde bronnen voor de beoordeling

Het getoonde analysekader hebben we toegepast op alle 25 beleidsmaatregelen die uit de inventarisatie naar voren zijn gekomen. Zie bijlage 5 voor een overzicht van alle bronnen die zijn gebruikt voor het beoordelen van de beleidsmaatregelen. We hebben in eerste instantie gebruikgemaakt van beschikbare documentatie over de implementatie van de beleidsmaatregelen, zoals procesevaluaties en (indien aanwezig) over de effectiviteit (effect-evaluaties). Deze documenten bieden doorgaans de meest objectieve en volledige informatie over de uitvoering van beleidsmaatregelen. Als aanvulling daarop is gebruikgemaakt van de informatie uit interviews (10) met de beleidsafdeling VenJ en betrokken uitvoerende instanties (12 instanties). Voor de meeste maatregelen geldt dat met twee à drie respondenten is gesproken. Grote afwijkingen tussen de geschetste beelden van respondenten deden zich niet voor. In het geval van enkele beleidsmaatregelen was er geen documentatie voorhanden en is de beoordeling tot stand gekomen op basis van alleen de interviews. Om meer zekerheid te krijgen omtrent de betrouwbaarheid van de resultaten, is de beoordeling voor alle nieuwe maatregelen afzonderlijk uitgevoerd door twee generalistische onderzoekers van Regioplan. Indien zij het oneens waren hebben zij in onderling overleg de scores vastgesteld.

Resultaten van de beoordeling

Tabel 2.4 laat een overzicht van de beoordelingen van alle beleidsmaatregelen voor volwassen zien en tabel 2.5 van de beleidsmaatregelen voor jeugdigen. Het overzicht voor volwassenen laat zien dat veel van de beleidsmaatregelen met een voldoende (+) worden beoordeeld en een aantal maatregelen het oordeel redelijk (+/-) krijgt. Als we terugblikken op de beoordelingen zoals die in het rapport 'Terugval in recidive' zijn opgetekend (zie tabel 3.1 op pagina 40), dan blijkt dat een behoorlijke vooruitgang is

geboekt wat betreft het aantal voldoende uitgevoerde op recidivereductie gerichte beleidsmaatregelen. Een vergelijkbare conclusie kan getrokken worden voor de beleidsmaatregelen gericht op jeugd. Meer beleidsmaatregelen gericht op recidivereductie onder jeugdigen zijn redelijk tot voldoende ten opzichte van de vorige onderzoeksperiode 2002-2010. Wel is het zo dat de uitvoering van de methode jeugdreclassering in deze onderzoeksperiode achteruit is gegaan en in dit onderzoek als enige beleidsmaatregel als onvoldoende wordt beoordeeld.

Tabel 2.4   **Overzicht beoordeling implementatie maatregelen volwassenen (11)**

Maatregel	Theoretische onderbouwing	Inhoudelijke uitvoering	Professionaliteit en samenwerking	Bereik doelgroep	Onderzoek ter onderbouwing effectiviteit**	Totale implementatie
Volwassenen						
• ISD	+	+	+/-	+	+	+
• Ontwikkeling effectieve gedragsinterventies (Erkenningscommissie justitiële gedragsinterventies)	+	+	+	+/-	+	+
• RISC*	+/-	+/-	+/-	+	Niet aanwezig	+/-
• Convenant Re-integratie ex-gedetineerden (voortzetting samenwerkingsmodel nazorg)	+/-	+/-	+/-	+/-	Niet aanwezig	+/-
• Veiligheidshuizen	+/-	+	+	+	+/-	+
• Wet voorwaardelijke sancties (regeling voorwaardelijke veroordelingen en regeling voorwaardelijke invrijheidstelling)	+	+	+	+	Niet aanwezig	+
• Programma VFZ	+	+/-	+/-	+/-	Niet aanwezig	+/-
• HIC-aanpak (High Impact Crimes)	+	+	+	+/-	+/-	+
• ZSM	+	+/-	+/-	+	Niet aanwezig	+
• Redesign toezicht	+/-	+/-	+/-	+/-	Niet aanwezig	+/-
• Programma MGW	+	+/-	+/-	+/-	Niet aanwezig	+/-

* Beoordeling is tot stand gekomen op basis van uitsluitend interviews.

** Het gaat hier om doeltreffendheidsstudies of effectonderzoek, niet om de aanwezigheid van ander onderzoek zoals validatieonderzoek, plan- of procesevaluaties, of andere documentatie over de voortgang van een maatregel.

Tabel 2.5 Overzicht beoordeling implementatie maatregelen jeugd (14)

Maatregel	Theoretische onderbouwing	Inhoudelijke uitvoering	Professionaliteit en samenwerking	Bereik doelgroep	Onderzoek ter onderbouwing effectiviteit**	Totale implementatie
Jeugdigen						
• Ontwikkeling effectieve gedragsinterventies (Erkenningscommissie justitiële gedragsinterventies)	+	+	+	+/-	+	+
• Handboek JR*	+	-	-	-	Niet aanwezig	-
• Nachtdetentie*	+/-	+/-	?	+/-	Niet aanwezig	+/-
• GBM	+	+	+/-	+/-	+/-	+
• Netwerk- en trajectberaden	+/-	+/-	+	+/-	Niet aanwezig	+/-
• LIJ	+	+	+	+	Niet aanwezig	+
• Verplichte nazorg PIJ (voorheen vrijwillige nazorg)	+/-	+/-	+/-	+/-	Niet aanwezig	+/-
• GSB (Donnergelden)	+	+	+	+	Niet aanwezig	+
• Veiligheidshuizen incl. JCO (toegevoegd t.o.v. vorig onderzoek)	+/-	+	+	+	+/-	+
• ZSM jeugd	+	+/-	+/-	+	Niet aanwezig	+
• Aanpak (criminele) jeugdgroepen	+	+/-	+/-	+/-	Niet aanwezig	+/-
• Kwaliteitsverbetering Werkstraffen	+/-	+/-	+/-	+	Niet aanwezig	+/-
• Adolescentenstrafrecht	+/-	+	+	+	Niet aanwezig	+
• Adolescentenreclassering*	+	+/- tot+	+/- tot +	+	Niet aanwezig	+

* Beoordeling is tot stand gekomen op basis van uitsluitend interviews.

** Het gaat hier om doeltreffendheidsstudies of effectonderzoek, niet om de aanwezigheid van ander onderzoek zoals validatieonderzoek, plan- of procesevaluaties of andere documentatie over de voortgang van een maatregel.

2.4 Beoordeling van de impact

Naast een goede uitvoering van de maatregel in de praktijk, is het ook van belang dat de maatregel voldoende *bereik* en *intensiteit* heeft.

De mate van bereik wordt bepaald door de omvang van de doelgroep en de mate waarin de beoogde doelgroep ook daadwerkelijk wordt bereikt. Ter illustratie, als de doelgroep bij wie de maatregel in de praktijk wordt toegepast omvangrijk is, dan heeft de maatregel een groot bereik. Intensiteit verwijst naar de doelgroep voor wie de maatregel bedoeld is. De intensiteit is hoger als de maatregel zich specifiek op een 'hoog-risico'-groep richt; de intensiteit is lager wanneer een maatregel zich richt op een brede doelgroep met een lager risico. We hebben, naast de beoordeling van de implementatie, globaal de verwachte impact in kaart gebracht op basis van een combinatie van het bereik en de intensiteit van de maatregel. We beoordelen de impact als:

- **groot** als het bereik omvangrijk is (de maatregel beoogt een omvangrijke doelgroep te bereiken en meer dan de helft van deze potentiële doelgroep wordt daadwerkelijk bereikt) en/of de doelgroep een hoge recidivekans heeft (maatregel is zeer intensief);
- **redelijk** als het bereik redelijk qua omvang is (de maatregel beoogt een omvangrijke doelgroep te bereiken en meer dan een kwart van deze potentiële doelgroep wordt daadwerkelijk bereikt) en de doelgroep minder kans op recidive heeft dan bij impact 'groot' (maatregel is niet zeer intensief);
- **klein** als het bereik beperkt is (de maatregel beoogt een omvangrijke doelgroep te bereiken en minder dan een kwart van de potentiële doelgroep wordt daadwerkelijk bereikt; of, de maatregel beoogt een kleine doelgroep te bereiken) en de doelgroep minder kans op recidive heeft dan bij impact 'groot' (maatregel is niet zeer intensief).

Van de beleidsprogramma's en maatregelen die ten minste een redelijke (+/-) implementatiescore kregen, is op basis van de bovenstaande beslisregels de verwachte impact bepaald. Tabel 2.6 geeft een overzicht van de verwachte impact van de maatregelen voor volwassenen en tabel 2.7 voor jeugd. De overzichten laten zien dat de verwachte impact van verschillende beleidsmaatregelen na verloop van tijd toeneemt. Dit heeft er doorgaans mee te maken dat de beleidsmaatregel in eerste instantie een kleinere doelgroep bereikt, bijvoorbeeld wanneer er eerst sprake was van een (lokale) pilot.

Tabel 2.6 Overzicht verwachte impact beleidsmaatregelen volwassenen (11)

Maatregel	Bereik	Intensiteit (gelet op recidivekans)	Impact
ISD	Redelijk	Zeer intensief	Klein in opstartjaar 2004, vanaf 2005 groot
Erkenningscommissie justitiële gedragsinterventies	Redelijk	Intensief	Klein in 2006, vanaf 2007 redelijk

Vervolg tabel 2.6

Maatregel	Bereik	Intensiteit (gelet op recidivekans)	Impact
RISc	Omvangrijk	Breed/intensief (first offenders, maar ook veelplegers)	Groot vanaf 2005
Convenant Re-integratie ex-gedetineerden (voortzetting samenwerkingsmodel nazorg)	Redelijk	Intensief	Redelijk vanaf 2014
Veiligheidshuizen	Redelijk	Intensief (meer focus op hoog-risico)	Redelijk vanaf 2009, daarvoor klein
Wet voorwaardelijke sancties (regeling voorwaardelijke veroordelingen en regeling voorwaardelijke invrijheidstelling)	Omvangrijk (klein in 2008-2010)	Breed	Klein vanaf 2008, groot vanaf 2011
Programma VFZ	Omvangrijk	Intensief tot zeer intensief	Groot vanaf 2011 (daarvoor nog onvoldoende uitgevoerd)
HIC-aanpak (High Impact Crimes)	Redelijk	Zeer intensief	Groot vanaf 2012
ZSM	Omvangrijk vanaf 2012, daarvoor klein (pilot 2011)	Breed	Groot vanaf 2012, daarvoor klein
Redesign toezicht	Redelijk	Breed	Redelijk vanaf 2010
Programma MGW	Redelijk	Intensief	Redelijk vanaf 2010

Tabel 2.7 Overzicht verwachte impact beleidsmaatregelen jeugd (13)

Maatregel	Bereik	Intensiteit (gelet op recidivekans)	Impact
Erkenningscommissie justitiële gedragsinterventies	Redelijk	Intensief	Klein in 2006, vanaf 2007 redelijk
Nachtdetentie	Klein	Intensief	Klein vanaf 2011
GBM	Klein	Zeer Intensief	Groot vanaf 2011
Netwerk- en trajectberaden	Redelijk	Intensief	Redelijk vanaf 2008
LIJ	Omvangrijk (klein in 2009/2010; pilot)	Breed	Groot vanaf 2012, daarvoor klein
Verplichte nazorg PIJ (voorheen vrijwillige nazorg)	Klein	Zeer intensief	Groot vanaf 2013
GSB (Donnergelden)	Klein (grote steden, selecte doelgroepen)	Intensief	Redelijk

Vervolg tabel 2.7

Maatregel	Bereik	Intensiteit (gelet op recidivekans)	Impact
Veiligheidshuizen (incl. JCO)	Redelijk	Intensief (meer focus op hoog-risico)	Redelijk vanaf 2009, daarvoor klein
ZSM jeugd	Omvangrijk vanaf 2013, daarvoor klein (pilot in 2012)	Breed	Groot vanaf 2013, daarvoor klein
Aanpak (criminele) jeugdgroepen	Redelijk	Intensief	Redelijk vanaf 2011
Kwaliteitsverbetering Werkstraffen	Redelijk	Breed	Redelijk vanaf 2011
Adolescenten- strafrecht	Redelijk vanaf 2014, daarvoor klein (pilot in 2012/2013)	Intensief	Redelijk vanaf 2014 (klein in 2012/2013)
Adolescenten- reclassering	Redelijk	Intensief	Redelijk vanaf 2015 (klein in 2014)

2.5 Impact van beleid in beeld

Om een totaalbeeld te krijgen van de verwachte impact van het beleid in de periode 2002 tot 2015, hebben we een schematische weergave gemaakt van de impact van alle beleidsmaatregelen die ten minste redelijk zijn uitgevoerd in die periode.² Figuur 2.1 is een weergave voor de beleidsmaatregelen gericht op volwassenen, figuur 2.2 voor beleidsmaatregelen gericht op jeugd.

De figuren maken inzichtelijk dat het nieuw ingevoerde beleid (na 2010) voor volwassenen en jeugdigen veelal een verwachte redelijke ofwel grote impact heeft op recidive (aangegeven met witte respectievelijk zwarte blokjes). Voor jeugd valt direct op dat enkele beleidsmaatregelen die in de periode 2002-2010 nog relevant waren, in de periode erna geen impact meer kunnen hebben op de recidive. Zo is het grotestedenbeleid gestopt in 2012 en kan zodoende geen impact meer op de recidive hebben. Het Handboek Methode Jeugdreclassering wordt na 2010 beoordeeld als onvoldoende uitgevoerd waardoor de impact van deze beleidsmaatregel wegvalt. Het is moeilijk te zeggen vanaf wanneer en in welk tempo de impact van het Handboek in de praktijk is afgenomen; in figuur 2.2 is een indicatie gegeven aan de hand van een wit blokje. Bij de beleidsmaatregelen gericht op volwassenen speelt dit niet: al het ingezette beleid uit de periode 2002-2010 is voortgezet en ten minste redelijk geïmplementeerd.

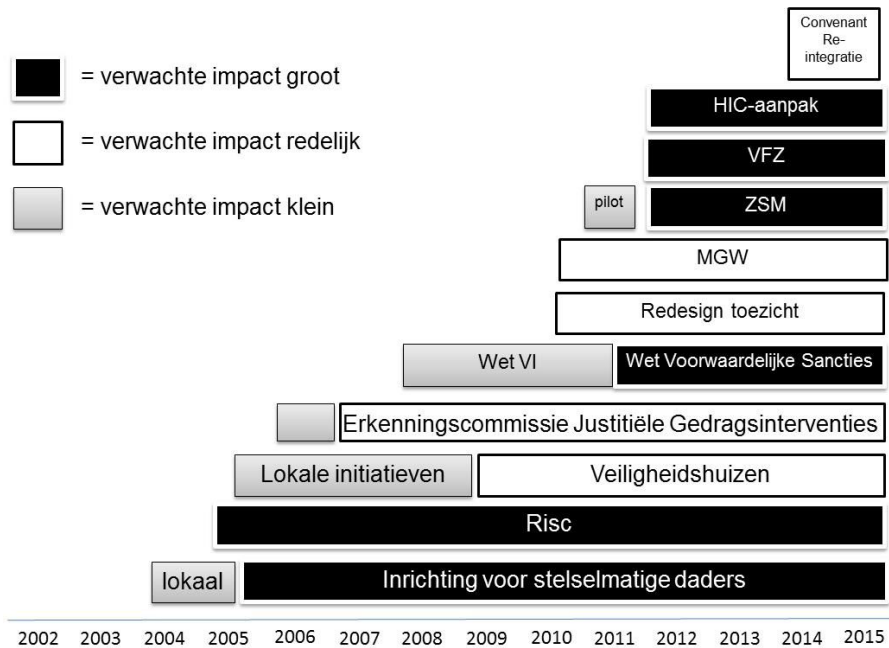
Verder merken we op dat de GBM en nachtdetentie na 2010 voor jeugdigen mogelijk een grote respectievelijk kleine impact op de recidive hebben, terwijl

² Opgemerkt moet worden dat in het jaar dat een maatregel gaat lopen sprake kan zijn van een opstartperiode.

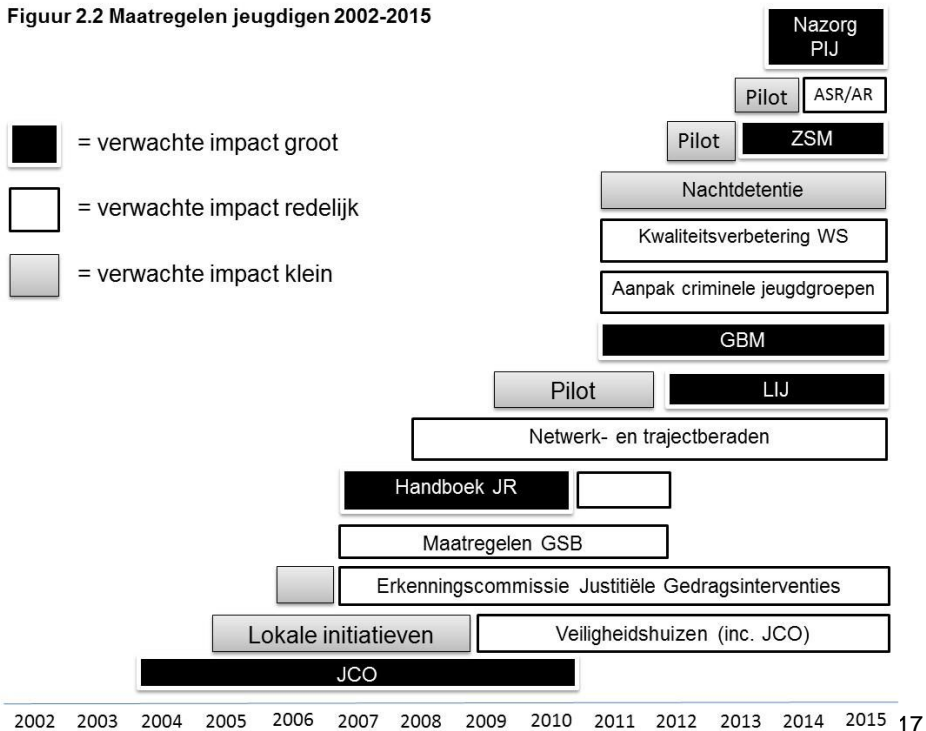

dat in de voorgaande periode nog niet het geval was (vanwege onvoldoende mate van implementatie destijds). Iets vergelijkbaars geldt bij volwassenen voor het Programma Vernieuwing Forensische Zorg (VFZ), dat voor 2010 nog als onvoldoende geïmplementeerd werd beschouwd en zodoende toen nog geen bijdrage aan de recidivereductie kon hebben.

Figuur 2.1 Maatregelen volwassenen 2002-2015

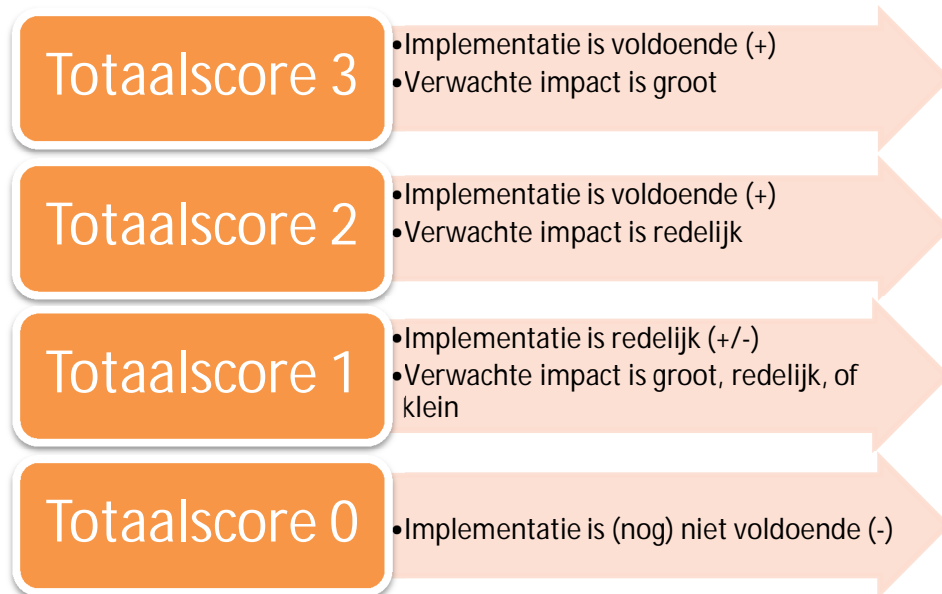
Figuur 2.2 Maatregelen jeugdigen 2002-2015

2.6 Totaalscore: implementatie en impact

Om tot een geactualiseerd overzicht te komen van maatregelen die in de periode 2002 tot 2015 goed zijn uitgevoerd en naar verwachting impact kunnen hebben op het recidivecijfer, hebben we per maatregel de totaalscore berekend. Deze totaalscore bestaat net zoals in het vorige onderzoek uit een *combinatie* van de implementatiescore en de mate van verwachte impact van de maatregel. Figuur 2.3 laat zien hoe de totaalscores tot stand komen.

Figuur 2.3 Totstandkoming van de totaalscores (implementatie & impact)

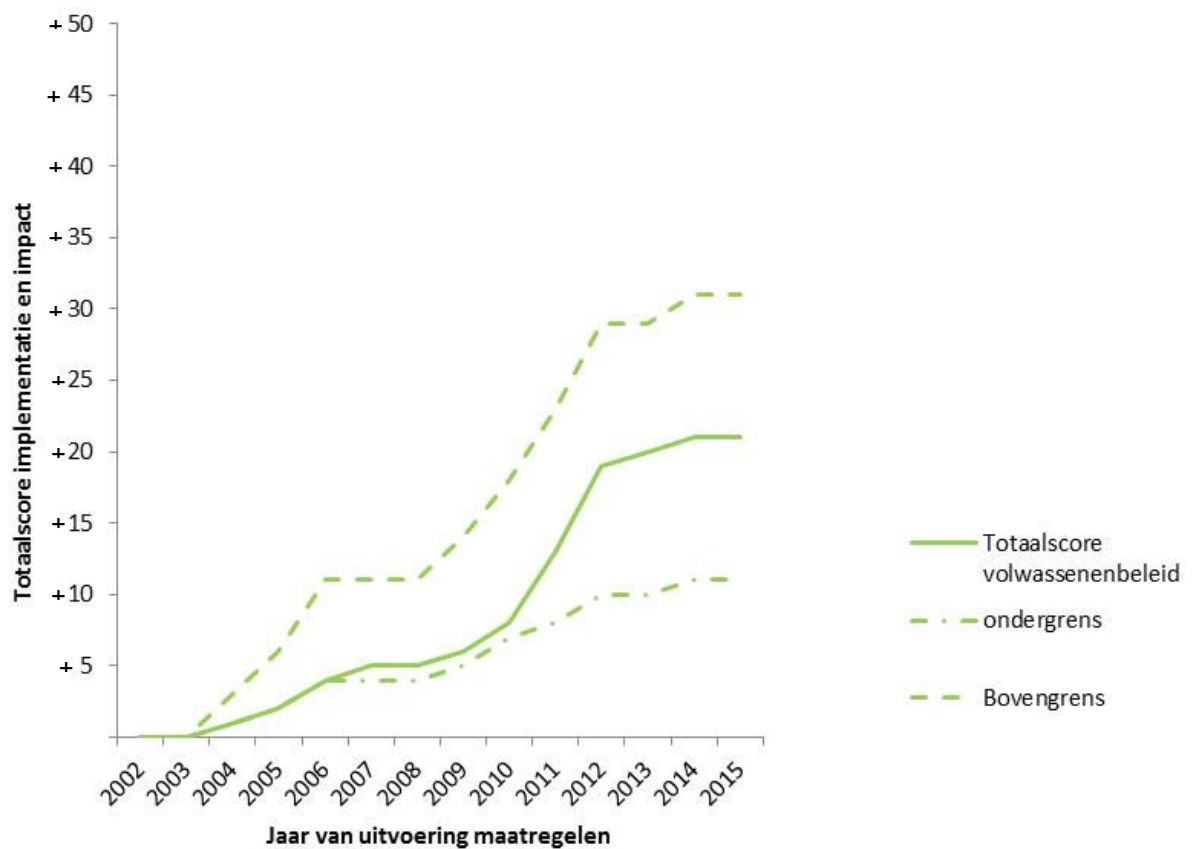

We berekenen de totaalscores per jaar voor iedere maatregel gericht op volwassenen en gericht op jeugdigen (zie de jaarlijkse totaalscores in bijlage 6). Ter illustratie: als in een bepaald jaar twee voldoende geïmplementeerde maatregelen met een grote verwachte impact (2 x score 3) en één redelijk geïmplementeerde maatregel met redelijke verwachte impact (score 1) zijn uitgevoerd, wordt in dat jaar de totaalscore $3 + 3 + 1 = 7$ toegekend. De totaalscore van een maatregel kan over de jaren heen veranderen, bijvoorbeeld doordat in het eerste jaar nog sprake was van een (lokale) pilot waardoor de impact (of de uitvoering) nog niet optimaal was. We voeren deze berekeningen uit voor de bestaande en nog actuele maatregelen, voor de reeds beëindigde maatregelen en voor de nieuwe maatregelen.

De totaalscores zoals gepresenteerd in bijlage 6 vormen vervolgens de input voor de volgende grafieken. Op deze wijze worden trends zichtbaar van het totaal aan (redelijk tot voldoende) uitgevoerde maatregelen dat in de periode 2002-2015 werd ingezet ter reductie van recidive. De trend voor recidivebeperkend beleid voor volwassenen is te zien in figuur 2.4 en voor jeugdigen in figuur 2.5.

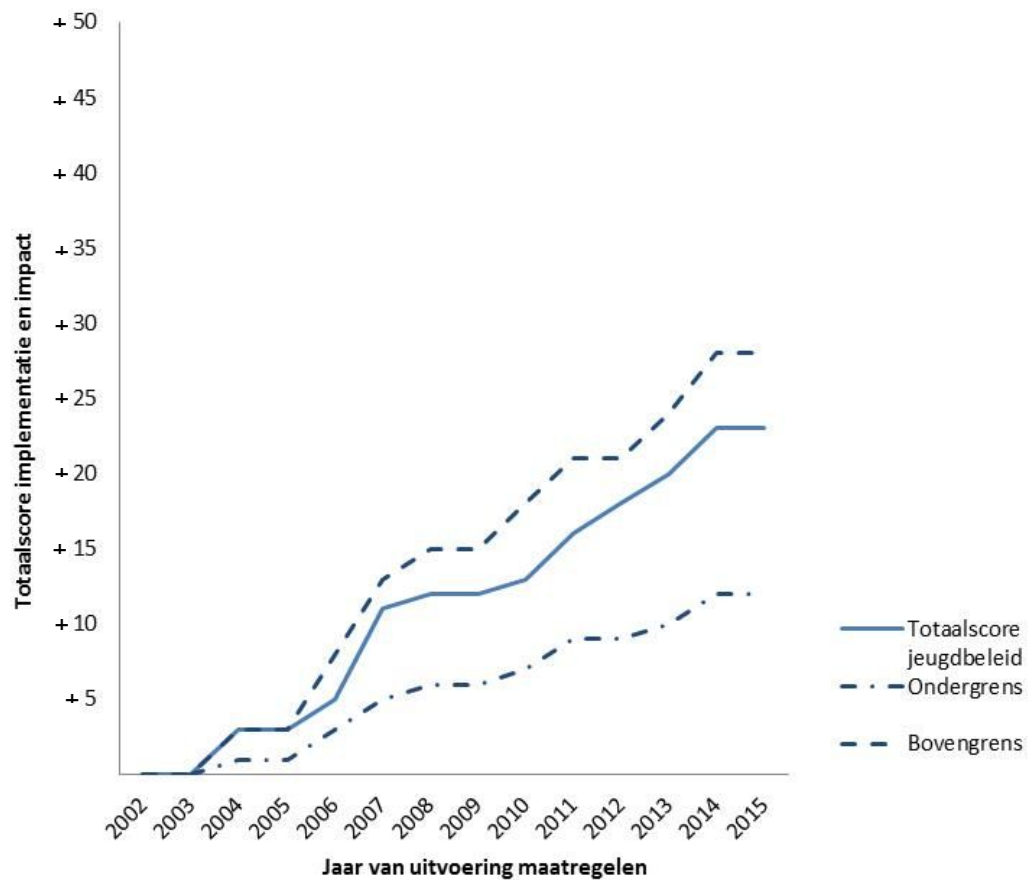
De figuren laten zien dat tot 2010 al sprake was van een toename in impactvol beleid gericht op recidivereductie bij volwassenen en jeugdigen en dat deze trends ook na 2010 stevig zijn doorgezet. De trend voor zowel volwassenen als jeugd verloopt na 2010 behoorlijk steil en vlakt na enkele jaren voor volwassenen wat af. De continuering van de stijgende trends na 2010 is het gevolg van de inzet van een groter aantal beleidsmaatregelen gericht op volwassenen en jeugd, maar ook van een toename in de kwaliteit van de implementatie en de omvang van de impact van beleid (tot uitdrukking gebracht in de totaalscores, zie bijlage 6).

Figuur 2.4 Trend voor beleid gericht op recidivereductie bij volwassenen³

³ De grafiek is een weergave van de implementatie en impact van recidivebeperkend beleid uitgevoerd tussen 2002 en 2015. Hoewel de verticale as start bij 0, is het niet zo dat er in de jaren voorafgaand aan 2002 geen enkele activiteit is geweest op het gebied van recidivereductie.

Figuur 2.5 Trend voor beleid gericht op recidivereductie bij jongeren⁴

In beide figuren zijn de trends omgeven door een bovengrens en een ondergrens (stippellijnen) die fungeren als bandbreedte waartussen de gevonden trend in theorie zou kunnen fluctueren. De ondergrens geeft de situatie weer als sprake zou zijn van een suboptimale situatie waarin de aanwezige beleidsmaatregelen per jaar slechts een kleine verwachte toegevoegde waarde hebben als het gaat om recidivereductie. Deze grens is tot stand gekomen door het aantal minimaal redelijk uitgevoerde beleidsmaatregelen per jaar op te tellen en te vermenigvuldigen met een totale score 1 (score behorend bij een kleine impact).⁵ De bovengrens is een visualisatie van de situatie als sprake zou zijn van een optimaal effect van beleid op de recidivereductie. Deze grens is tot stand gekomen door het aantal minimaal redelijk uitgevoerde beleidsmaatregelen per jaar op te tellen en te vermenig-

⁴ De grafiek is een weergave van de implementatie en impact van recidive beperkend beleid uitgevoerd tussen 2002 en 2015. Hoewel de verticale as start bij 0, is het niet zo dat er in de jaren voorafgaand aan 2002 geen enkele activiteit is geweest op het gebied van recidivereductie.

⁵ Bij het optellen van het aantal beleidsmaatregelen per jaar is het startjaar als uitgangspunt genomen; eventuele pilots voorafgaand aan het feitelijke startjaar worden buiten beschouwing gelaten.

vuldigen met de totaalscore 3 (score behorend bij een grote impact) of de totaalscore 2 (score behorend bij een redelijke impact).⁶ Deze onder- en bovengrens mogen niet worden geïnterpreteerd als statistische betrouwbaarheidsintervallen. De bandbreedtes rond de beide trends suggereren dat de (werkelijke) trend voor beleid gericht op jeugd dichterbij de optimale situatie in de buurt komt dan de trend voor beleid gericht op volwassenen.

---

⁶ Ook nu geldt dat bij het optellen van het aantal beleidsmaatregelen per jaar het startjaar als uitgangspunt is genomen; eventuele pilots voorafgaand aan het feitelijke startjaar worden buiten beschouwing gelaten.

3 EFFECTEN VAN BEZUINIGINGEN

3.1 Inleiding

In het voorafgaande hoofdstuk is de aandacht uitgegaan naar de verwachte impact van het geïmplementeerde beleid gericht op recidivereductie. In dit hoofdstuk kijken we naar de mogelijke dempende werking van overheidsmaatregelen op de recidive, in het bijzonder de bezuinigingen op de reclassering, de bezuinigingen op het gevangeniswezen en de veranderingen in het detentieregime.

3.2 Detentie

Achtergrond bezuinigingen in het gevangeniswezen

In de beginjaren 2000 was nog sprake van een toenemende behoefte aan celcapaciteit. De uitbreiding van het aantal detentieplaatsen voorzag in de behoefte op dat moment en de verwachte effecten van de veiligheidsplannen van het kabinet destijds (Balkenende I). De capaciteitsbehoefte is in de afgelopen jaren echter behoorlijk gedaald. Enerzijds is sprake van dalende criminaliteitscijfers, anderzijds is het strafpalet van rechters inmiddels flink uitgebreid waardoor er meer alternatieven voor gevangenisstraffen bestaan dan voorheen. Dit geldt zowel voor volwassen als jeugdige justitiabelen. Deze ontwikkelingen hebben er samen toe geleid dat op dit moment sprake is van een flinke overcapaciteit in het detentiewezen. In combinatie met de Rijksbrede bezuinigingen ingezet omstreeks 2010, heeft deze situatie ook tot forse bezuinigingsdoelstellingen bij DJI geleid. Om de bezuinigingsopdracht uit te voeren is het Masterplan DJI opgesteld.

Inhoud voorgenomen bezuinigingsmaatregelen

De voorgenomen vijf typen bezuinigingsmaatregelen in het Masterplan DJI 2013-2018⁷ zijn:

- 1) goedkopere modaliteiten, waaronder:
  - a. een versoering van het basisregime arrestanten en preventief gehechten vanaf 1 september 2013: arrestanten worden geplaatst in een beperkt dagprogramma zonder arbeid in de eerste acht weken. Het dagprogramma van preventief gehechten wordt opnieuw vormgegeven met zelfredzaamheid als basisprincipe. Hierin wordt wel arbeid aangeboden, maar is er geen aanbod meer van avond- en weekendactiviteiten. Vanaf 1 maart 2014 is een basisprogramma en plusprogramma ingevoerd met een systeem van promoveren en degraderen op basis van (on)gewenst gedrag.

---

⁷ Masterplan DJI 2013-2018. Dienst Justitiële Inrichtingen. Ministerie van Veiligheid en Justitie. Juni 2013.

- b. Elektronische Detentie (ED) aan de voorkant;
  - c. intensivering Meerpersoonscelgebruik (MPC);
  - d. toepassing elektronisch toezicht bij de doelgroep jeugd met het oog op minder instroom in voorlopige hechtenis in JJJ;
  - e. verkorting van de gemiddelde behandelduur tbs (tbs-behandeling in 2017 acht jaar, prikkel om patiënten eerder te laten doorstromen naar lager beveiligde, minder zorgintensieve plaatsen in overige forensische voorzieningen).
- 2) reductie van capaciteit, sluiten van locaties (over de periode 2014-2018 betreft dit 30 locaties). Behalve voor overige forensische zorg, komt er overal minder capaciteit beschikbaar;
  - 3) reductie van reservecapaciteit, afschaffing reservecapaciteit voor tbs;
  - 4) doorvoeren van tariefkortingen en kostprijsverlaging bij particuliere aanbieders, onder andere via het convenant 'Meerjarenovereenkomst forensische zorg 2013-2017' en het samenvoegen van meerdere locaties van rijksinrichtingen in de jeugdsector tot één organisatie;
  - 5) overige maatregelen, zoals kortingen op verschillende ondersteunende diensten en het hoofdkantoor.
- Maatregelen 4 en 5 zijn gericht op meer efficiency in de bedrijfsvoering en blijven in dit onderzoek buiten beschouwing.

Risico's in kaart gebracht

Een risicoanalyse van de Inspectie VenJ in 2014 biedt een eerste oriëntatie op de mogelijke negatieve gevolgen van de bezuinigingen op de recidiveontwikkeling. In deze risicoanalyse over de mogelijke implicaties van het Masterplan DJI werden drie risicoaspecten benoemd: het detentieklimaat, agressie-beheersing en maatschappelijke re-integratie. Met het onderzoek is nagegaan in hoeverre deze aspecten op orde zijn in het detentiewezen, zonder een specifieke link te leggen met (risico's voor) recidive.⁸ We geven hieronder een beknopte schets van de resultaten.

Detentieklimaat

Bij de beoordeling van het detentieklimaat is gelet op rechtspositie, bejegening en vakmanschap. Op basis van het onderzoek concludeert de inspectie dat het detentieklimaat voldoet aan de gestelde criteria. Dit betekent:

- dat de rechtspositie van gedetineerden op orde is: het dagprogramma voldoet aan de minimumeisen, de huisregels zijn helder, er is geen toename van sancties en geen toename van klachten;
- dat de bejegening goed is: er is een toename van werkbelasting maar de werkrelatie tussen medewerkers en gedetineerden is constructief;
- en dat medewerkers hun vakmanschap kunnen blijven ontwikkelen: zij kunnen opleidingen volgen, maar hebben wel te weinig tijd om deel te nemen aan sport- en communicatieactiviteiten.

Na een lastige start na de invoering van het Masterplan, is het detentieklimaat weer terug op het oude niveau, constateert de inspectie.

---

⁸ Het onderzoek is uitgevoerd bij zes PI's rekening houdend met landelijke spreiding, regimes, omvang en informatie uit eerder onderzoek.

Agressiebeheersing

De inspectie constateert geen toename van agressie tussen gedetineerden onderling of naar de medewerkers; de veiligheidsbeleving en het veiligheidsbeleid zijn op orde.

Maatschappelijke re-integratie

Wat betreft maatschappelijke re-integratie zijn er grote verschillen tussen de onderzochte instellingen. Overal is een mentoraat, maar door de beperkte tijd is het lastig om een mentorgesprek te voeren met gedetineerden en daarover te rapporteren in het Detentie & Re-integratieplan. De instellingen voeren het beleid van promoveren en degraderen uit, maar door de 'calculerende' en 'sociaal wenselijke' opstelling van gedetineerden is het de vraag of dit beleid daadwerkelijk bijdraagt aan minder recidive. De mate waarin Re-integratiecentra (RIC) functioneren en er samenwerking is met ketenpartners (zoals veiligheidshuizen) varieert tussen de inrichtingen.

De Inspectie voert in het rapport overigens geen redenering op dat de grote verschillen in het re-integratiebeleid toe te schrijven zijn aan de bezuinigingen.

Op basis van deze risicoanalyse concludeerde de Inspectie dat er geen concrete aanwijzingen zijn voor negatieve implicaties als gevolg van de bezuinigingsoperatie in het detentiewezen voor het detentieklimaat, de agressiebeheersing en maatschappelijke re-integratie.

Uitwerking maatregelen Masterplan

Voor het opstellen van potentiële effecten van de bezuinigingen in het detentiewezen op de recidiveontwikkeling is het van belang eerst zicht te krijgen op de bezuinigingsmaatregelen die daadwerkelijk van kracht zijn geworden en relevantie hebben in het voorliggende vraagstuk. Niet alle maatregelen zijn geheel volgens plan tot stand gekomen. Tabel 3.1 geeft een beknopt overzicht. Het blijkt dat vooral sluiting van instellingen gerealiseerd is (jaarverslag van DJI 2015). Bij vier inrichtingen worden MPC's geïntensiveerd, maar het aandeel is lang niet zo hoog als van te voren beoogd. De verlaging van de gemiddelde behandelduur tbs tot acht jaar was in 2006 en 2007 al bereikt⁹, nog voordat het Masterplan DJI van kracht ging. Er zijn geen aanwijzingen dat de behandelduur in de jaren erna is toegenomen. Feitelijk heeft deze bezuinigingsmaatregel voor dit onderzoek dus geen betekenis. Het reduceren van de reservecapaciteit tbs-plaatsen is (nog) niet van toepassing. Elektronische detentie als alternatief voor (kortere) gevangenisstraffen is niet door de Eerste Kamer gekomen. Versobering van het detentieregime is voornamelijk tot stand gebracht via een inperking van het avond- en weekendprogramma van gedetineerden. Het basisprogramma is soberder dan voorheen, waarbij gedetineerden afhankelijk van hun gedrag kunnen degraderen en promoveren (plusprogramma).

---

⁹ In 2006 was de mediaan van de tbs-behandelduur acht jaar en in 2007 7,5 jaar. Recentere cijfers worden niet genoemd. *Forensische zorg in getal* (2016), DJI.

Tabel 3.1 Stand van zaken bezuinigingsmaatregelen

Bezuinigingsmaatregel	Stand van zaken	Relevantie
1a. Versobering detentieregime	Inperkingen avond- en weekendprogramma zijn doorgevoerd	Ja
1.b Elektronische detentie	ED wordt toegepast in de eindfase van detentie, niet aan de 'voorkant'	Nee
1c. Intensivering MPC	Cellen worden gereedgemaakt voor MPC. In werkelijkheid wordt er echter (nog) niet veel gebruik van gemaakt, omdat nog steeds sprake is van overcapaciteit	Nee
1d. Verkorting gemiddelde behandelduur tbs acht jaar	Al aan de orde voordat Masterplan DJI 2013-2018 van kracht ging	Nee
2. Reductie capaciteit: sluiting locaties	Is voor zowel PI's als JJI's doorgevoerd	Ja
3. Reductie reservecapaciteit tbs	Nog niet aan de orde	Nee

Mogelijke effecten op recidive

Op basis van bovenstaande kunnen we concluderen dat twee bezuinigingsmaatregelen op grotere schaal zijn doorgevoerd en nader bekeken moeten worden wat betreft het potentiële effect op (risico's voor) de recidive-ontwikkeling. Dit zijn de versobering van het detentieregime en de sluiting van gevangenissen.

1. Versobering van het detentieregime

De versobering van het detentieprogramma heeft tot gevolg dat het activiteitenaanbod gericht op resocialisatie minder uitgebreid is dan voorheen: arrestanten zitten in de eerste acht weken standaard in een beperkt dagprogramma zonder arbeid. Preventief gehechten krijgen een aangepast programma (gebaseerd op zelfredzaamheid) zonder aanbod van avond- en weekendactiviteiten maar wel met arbeid. Daarnaast worden resocialisatieactiviteiten door de nieuwe systematiek aan een beperktere groep gedetineerden aangeboden dan voorheen. In het systeem van promoveren en degraderen komen immers alleen gedetineerden met goed gedrag in aanmerking voor het plusprogramma waarin diverse activiteiten worden aangeboden. Bovendien geldt voor een groot deel van de gedetineerden dat hun verblijf te kort is om te kunnen doorstromen naar het plusprogramma.

In 2004 voerde het WODC literatuuronderzoek¹⁰ uit naar de mogelijke effecten van bezuinigingen in het gevangeniswezen voor het *interne* werk- en leefklimaat in penitentiaire inrichtingen. Specifiek met betrekking tot activiteitenprogramma's concluderen de onderzoekers dat het aanbieden van gestructureerde activiteiten in gevangenissen gepaard gaat met minder geweld, suïcide en moord, meer aangepast gedrag en minder ontsnappingen

¹⁰ Wartna, B., Baas, N. & Beenhakkers, E. (2004). *Beter, anders en goedkoper. Een literatuurverkenning ten behoeve van het traject Modernisering Sanctietoepassing*. Den Haag: WODC.

uit detentie. Hiermee is nog niet vastgesteld in hoeverre effecten door zouden kunnen werken op het risico op recidive na detentie. Wel lijkt het erop dat een voldoende aanbod van activiteiten verband houdt met resocialisatie (in termen van aangepast gedrag, minder geweld e.d.) in detentie. Omgekeerd kan het dus zo zijn dat het beperkt aanbieden van activiteiten en arbeid kan leiden tot een verminderde resocialisatie in detentie, wat tot een hoger risico op recidive na detentie zou kunnen leiden.

Recent is literatuuronderzoek in opdracht van het WODC uitgevoerd naar de relatie tussen het leefklimaat in justitiële inrichtingen en gedrag en detentie-beleving van gedetineerden (Boone, Althoff, Koenraadt, 2016¹¹). Er werd gekeken naar de kwaliteit van het contact tussen personeel en gedetineerden, autonomie van gedetineerden, contacten met de buitenwereld (familie-) relaties, veiligheid, zinvolle dagbesteding (met het oog op terugkeer naar de samenleving) en fysiek welbevinden van gedetineerden. Uit deze studie komt naar voren dat een aantal van deze factoren sterke positieve relaties hebben met gewenst gedrag en resocialisatie van gedetineerden, namelijk frequentie van (familie)bezoek en de omstandigheden waarin bezoek wordt ontvangen, aanbod van een zinvolle dagbesteding, motiverende en respectvolle bejegening van gedetineerden door het personeel en enige mate van autonomie in detentie. Met name de mogelijkheid om frequent contact te onderhouden met familie (Cochran, 2013¹²) en het aanbieden van een zinvolle dagbesteding die persoonsgericht en resocialisatiegericht¹³ is (Molleman, 2014¹⁴), blijken van belang te zijn als het gaat om het voorkomen van recidive na detentie. Met andere woorden, wanneer de versobering van het detentieregime leidt tot een achteruitgang op deze punten, kan dit op basis van de literatuur negatieve gevolgen hebben voor de recidiverisico's.

Ook het vergroten van de autonomie van gedetineerden (zelf invloed kunnen uitoefenen op alledaagse zaken zoals licht en verwarming aan of uitschakelen, het tijdstip waarop men eet, et cetera) lijkt positieve effecten op het gedrag van gedetineerden en recidive na detentie te hebben (Boone et al., 2016). Daarbij wijst Crewe (2011¹⁵) er wel op dat een *voortdurend* beroep op de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden in het kader van resocialisatie juist als een vorm van machtsuitoefening kan worden beschouwd, die gedetineerden

---

¹¹ Boone, M., Althoff, M., & Koenraadt, F. (2016). Het leefklimaat in justitiële inrichtingen. Utrecht: Willem Pompe Instituut / Groningen: RUG / Den Haag: Boom criminology.

¹² Cochran, J. 2013. 'The ties that bond or the ties that break: examining the relationship between visitation and prisoner misconduct.' *Journal of Criminal Justice* 40(5): 433-440.

¹³ Op educatie gerichte activiteiten dragen bij aan het verlagen van recidive, het ontwikkelen van zelfvertrouwen en het vinden van werk na detentie.

¹⁴ Molleman, T. 2014. *Performance measurement in the Dutch prison system. Methodological guidance for public sector performance assessment*. Nijmegen: Universiteit Nijmegen.

¹⁵ Crewe, B. (2011). 'Soft power in prison. Implications for staff-prisoner relationships, liberty and legitimacy.' *European Journal of Criminology*, 8(6), 455-468.

ontmoedigt en die zij als nieuwe 'pain of imprisonment' ervaren met mogelijke negatieve gevolgen van dien. De nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en het bijbehorende systeem van promoveren en degraderen zouden in dit licht een risico kunnen vormen voor de motivatie van gedetineerden om zich in te spannen voor goed gedrag en resocialisatie. De vraag is dan ook wat het effect is van het nieuwe selectieve systeem waarin het (uitgebreidere) re-integratieaanbod in het plusprogramma is voorbehouden aan gedetineerden die het 'verdienen', op het uiteindelijke doel van recidivereductie.

2. *Sluiting instellingen*

Het sluiten van justitiële instellingen heeft gevolgen voor het personeel en voor de plaatsing van en re-integratie van gedetineerden. Er vindt reorganisatie van personeel plaats hetgeen kan leiden tot een lagere beschikbaarheid van gespecialiseerd personeel (door herplaatsing of vertrek), maar ook tot een verlies aan motivatie van het overgebleven personeel. Deze ontwikkelingen kunnen hun weerslag hebben op de kwaliteit van de bejegening van gedetineerden en de begeleiding van gedetineerden (als in de uitvoering van re-integratieactiviteiten e.d.). Zoals eerder aangegeven zijn dit factoren waarvan in de literatuur (zie Boone et al., 2016) is aangetoond dat ze positief gerelateerd zijn aan het gedrag van gedetineerden, resocialisatie en recidivevermindering. Met andere woorden, wanneer blijkt dat de sluitingen hebben geleid tot een verminderde kwaliteit, specialisatie en motivatie van het personeel in detentie, dan bestaat het risico dat dit tot een achteruitgang leidt ten aanzien van de bejegening en begeleiding van gedetineerden, wat een negatief effect kan hebben op een effectieve resocialisatie en recidivereductie.

Voor gedetineerden betekent sluiting van locaties dat zij verder weg van hun eigen woonplaats in detentie geplaatst worden, wat negatieve gevolgen voor de bezoekmogelijkheden in detentie kan hebben. Uit het onderzoek van Boone et al. (2016) kwam naar voren dat de frequentie van (familie)bezoek in detentie en de omstandigheden waarin bezoek wordt ontvangen positief samenhangt met gewenst gedrag en resocialisatie in detentie. Ook uit onderzoek van Cochran (2013) bleek dat de sociale steun die gedetineerden ervaren door het ontvangen van bezoek een positieve bijdrage aan gewenst gedrag in detentie en recidivereductie na detentie kan leveren. Als het zo is dat gedetineerden minder bezoek (eventueel onder slechtere omstandigheden) ontvangen en dus minder steun ervaren als gevolg van de sluiting van instellingen, dan zou dit dus negatieve effecten kunnen hebben op het gedrag van gedetineerden in detentie maar ook op recidive na detentie. Voor de re-integratie van gedetineerden na vrijlating betekent het verder weg plaatsen van gedetineerden in detentie een minder regionaal georganiseerde re-integratiebegeleiding. Samenwerking in de thuisregio van ex-gedetineerden biedt mogelijk meer kans op een effectieve resocialisatie en lagere recidiverisico's. Zo blijkt uit een studie van Ramakers et al. (2014)¹⁶ dat niet zozeer het hebben van werk de recidiverisico's doet verminderen, maar de terugkeer bij

---

¹⁶ Ramakers, Nieuwbeerta, Van Wilsem, Dirkwager en Reef (2014). Werk(kenmerken) en recidiverisico's na detentie in Nederland. *Tijdschrift voor Criminologie* 56 (2), 67-89.

de eigen voormalige werkgever. De auteurs concludeerden zodoende dat *werkstabiliteit* cruciaal is voor een effectieve resocialisatie. Directe evidentie voor de relatie tussen (meer of minder) regionale samenwerking rond resocialisatie en het realiseren van werkstabiliteit is niet voorhanden. Maar als een regionale organisatie van re-integratiebegeleiding inderdaad bij kan dragen aan de werkstabiliteit van ex-gedetineerden, dan kan het sluiten van instellingen en dus het verder weg plaatsen van gedetineerden van negatieve invloed zijn op dat proces.

Ook de sluiting van justitiële jeugdinstanties (JJI) kan tot minder regionale plaatsingen van jeugdige gedetineerden leiden. Net zoals hierboven is uiteengezet, geldt voor jeugdige gedetineerden dat een grotere afstand tussen detentielocatie en de eigen regio mogelijk negatieve effecten heeft op de bezoekfrequentie en ervaren sociale steun. Daarnaast is door de decentralisatie van de jeugdzorg de gemeente verantwoordelijk voor de jongeren na verblijf in de JJI. Dit maakt een goede samenwerking met de betreffende gemeente een vereiste ten behoeve van de uitstroom van een jongere naar een gemeente. Verminderde regionale plaatsing kan dit samenwerkingsproces bemoeilijken, wat negatieve gevolgen zou kunnen hebben voor de re-integratie van de jeugdige. Harde empirische evidentie voor een dergelijk verband is zoals vermeld op dit moment niet beschikbaar.

Door het sluiten van JJI's is het mogelijk dat het aanbod van interventies in variatie afneemt. Behandeltrajecten die in de overgebleven JJI's worden aangeboden, sluiten daardoor mogelijk niet altijd goed aan bij de problematiek van de jeugdigen die er geplaatst worden. Ook zullen bij overplaatsing (door sluiting van JJI's) lopende trajecten misschien voortijdig afgebroken worden (tijdelijk effect). Uit de What Works-literatuur is bekend dat onder andere het afmaken van behandeltrajecten en het aanbieden van behandelingen die aansluiten bij de problematiek van belang zijn om effectief te kunnen zijn in het reduceren van recidiverisico's. Met andere woorden, als behandelingen niet optimaal uitgevoerd kunnen worden, zal het potentiële positieve behandel-effect deels teniet gedaan worden.

Overigens hebben de genoemde aandachtspunten met betrekking tot het sluiten van JJI's aandacht gekregen in een discussie die sinds 2014 in gang is gezet. De discussie gaat over de vraag of de vrijheidsbeneming van jeugdige daders niet anders vormgegeven kan worden dan nu het geval is. Hierop is een Verkenning Invulling Vrijheidsbeneming Justitiële Jeugd¹⁷ (VIV JJ) uitgevoerd. Kortgezegd houdt VIV JJ de beweging in van *'one size fits all naar meer individuele variantie in zorg- en beveiligingsbehoefte'*.¹⁸ Met andere woorden: er wordt gewerkt aan een alternatieve invulling van jeugddetentie

---

¹⁷ Van Alphen, J., Drost, V. & Jongebreur, W. (2015). *Verkenning Invulling Vrijheidsbeneming Justitiële Jeugd*. In opdracht van het ministerie van VenJ. Barneveld: Significant.

¹⁸ Informatieblad JJI's Verkenning Invulling Vrijheidsbeneming Justitiële Jeugd (VIV JJ). Ministerie van VenJ.

met aandacht voor oplossingsrichtingen voor de risico's die we in deze paragraaf uiteen hebben gezet.

Conclusie

Op basis van de beschikbare literatuur is het niet goed mogelijk om harde uitspraken te doen over de invloed van de bezuinigingen bij DJI en de veranderingen in het detentieregime op de recidive. Wel kunnen we stellen dat de recidivereductie negatief beïnvloed kan worden in het geval het versoerde detentieregime en het sluiten van locaties als resultaat hebben dat grote groepen gedetineerden slechter af zijn met betrekking tot:

- zinvolle dagbesteding, persoonsgericht en focus op resocialisatie;
- bepaalde mate van autonomie;
- respectvolle en motiverende bejegening door personeel;
- frequentie en omstandigheden van bezoektovangst en faciliteiten voor onderhouden van sociale contacten;
- het afmaken van behandeltrajecten;
- regionale re-integratie met als doel effectieve resocialisatie.

Daartegenover staat dat in het Masterplan DJI 2013-2018 ruimschoots aandacht is besteed aan het realiseren van bezuinigingsmaatregelen die passen in de context van een zoveel mogelijk persoonsgerichte aanpak gericht op resocialisatie en recidivereductie. Hierdoor zouden de potentiële negatieve effecten van de bezuinigingen op recidive om te beginnen al beperkt kunnen zijn. Dit is in lijn met de conclusie van de Inspectie van VenJ (op basis van de risicoanalyse) dat de bezuinigingsoperatie geen negatieve implicaties voor het detentieklimaat, de agressiebeheersing en de maatschappelijke re-integratie leek te hebben.

Daarnaast gaan de bezuinigingen gepaard met een reductie van het aantal opgelegde vrijheidsstraffen en een toename van het aantal alternatieve sancties, wat het risico op detentieschade - in de zin van baanverlies, verlies van inkomen en/of huisvesting en het stigma als ex-gedetineerde - mogelijk vermindert. Zo bezien zouden bezuinigingen juist een deels dempend effect op de recidiveontwikkeling kunnen hebben.

Al met al is niet duidelijk te zeggen in welke mate de verschillende potentiële effecten een rol spelen als het gaat om de invloed op de ontwikkeling van de recidivecijfers. Van een overduidelijk ongewenst effect van bezuinigingen bij DJI op de recidivereductie lijkt in ieder geval geen sprake.

3.3 Reclassering

Achtergrond bezuinigingen reclassering

In het kader van de brede bezuinigingen binnen de Rijksoverheid zijn ook de budgetten voor de uitvoering van reclassering gekrompen. Tegelijkertijd heeft de reclassering de laatste jaren door nieuw beleid een grotere rol gekregen in de strafrechtketen. Dit betekent dat de instroom is toegenomen, onder andere als gevolg van het stimuleren van een toename van straffen met bijzondere

voorwaarden met het reclasseringstoezicht, de participatie van de reclassering in ZSM en de Veiligheidshuizen en het meer betekenisvol straffen waardoor bijvoorbeeld vaker een taakstraf wordt opgelegd in plaats van een geldboete. In een brief aan de Kamercommissie voor Veiligheid en Justitie stelden de drie reclasseringsorganisaties in november 2014 dat zij de toenemende vraag in combinatie met de teruggang in financiële middelen tot dan toe hebben kunnen opvangen zonder de kwaliteit van het primaire proces te schaden. In de brief werden wel ernstige zorgen geuit over met name een verantwoorde uitvoering van het toezicht de komende jaren zonder extra beschikbaar budget.

Palet aan bezuinigingsmaatregelen

Tot 2012 was sprake van een stijging van de uitgaven binnen het ministerie van Veiligheid en Justitie. Vanaf 2013 zijn de budgetten gekrompen in het kader van de Rijksbrede bezuinigingen. Om de stijgende vraag naar reclasseringsproducten op te vangen, is daarna het aantal beschikbare uren voor het reclasseringstoezicht verminderd en is tevens het beschikbare aantal uren voor het opstellen van reclasseringsadviezen verlaagd. Daarnaast is in 2015 het uurtarief van de reclasseringsorganisaties naar beneden bijgesteld.

Mogelijke effecten op recidive

De stijgende vraag naar reclasseringsproducten in combinatie met een beperking van financiële middelen wordt opgevangen door lagere tarieven en een verminderd aantal uren dat voor reclasseringstoezicht en het opstellen van reclasseringsadviezen beschikbaar wordt gesteld. Dit leidt tot minder intensieve of kortere reclasseringstoezichten (minder uren beschikbaar) en mogelijk tot oplopende wachttijden (meer vraag, minder middelen) en dus oplopende doorlooptijden. Beide ontwikkelingen kunnen een negatief effect hebben op de recidivereductie.

1. Minder intensief of korter reclasseringstoezicht

Kortere trajecten van reclasseringstoezicht lijken gepaard te gaan met een hogere recidive na (voorwaardelijke) vrijlating van gedetineerden, blijkt uit onderzoek van Zebel et al. uitgevoerd in 2014.¹⁹ Bovendien geldt dat begeleiding als onderdeel van toezicht essentieel is voor een effectief toezicht (Poort, 2009²⁰). Wanneer door een lagere intensiteit van het traject of een kortere duur van het traject afbreuk wordt gedaan aan de kwaliteit van de begeleiding dan kan dit tevens nadelige gevolgen hebben voor de recidive.

Daarnaast kunnen de bezuinigingen in de vorm van het inkorten van het aantal beschikbare uren voor reclasseringstoezicht (en tevens het opstellen van reclasseringsadviezen) tot ongenoegen bij het personeel leiden. Dit kan leiden tot een uitstroom van medewerkers en een verminderde motivatie onder

¹⁹ Zebel, S., Alberda, D., & Wartna, B. (2014). Recidive na een reclasseringscontact. Twente: Universiteit Twente / Den Haag: WODC.

²⁰ Poort, R. (2009). Fundamentennota voor toezicht. Over de grondslagen voor de ontwikkeling van reclasseringstoezicht.

het blijvend personeel. Deze ontwikkeling kan een negatief effect op de werkrelatie met cliënten hebben. Uit literatuuronderzoek naar de effectiviteit van reclassering (2009²¹) komt naar voren dat de werkrelatie tussen de reclasseringswerker en de ondertoezichtgestelde een zeer belangrijk element is voor de werkzaamheid van het toezicht.

2. *Oplopende doorlooptijden*

In de What Works-literatuur wordt de tijdigheid van de uitvoering van een interventie, in dit geval reclasseringstoezicht, gezien als een van de beginselen voor de werkzaamheid van een interventie. De aanvang van het reclasseringstoezicht dient dus zo snel mogelijk op de oplegging te volgen.²² Door de stijgende vraag en de beperkte financiële middelen zal het steeds moeilijker worden om de doorlooptijden zo kort mogelijk te houden. Hierdoor kan de werkzaamheid van het toezicht afnemen en de kans op recidive toenemen.

Conclusie

De literatuur biedt enkele aanknopingspunten ter onderbouwing van een mogelijk negatief effect van de bezuinigingsoperaties en beleidsombuigingen in de reclassering op de recidivereductie. Hoewel niet duidelijk wordt in welke mate invloeden aan de orde zijn, constateren we dat de recidivereductie negatief beïnvloed kan worden in het geval de werkzaamheid van het reclasseringstoezicht wordt aangetast via:

- minder intensief en/of korter toezicht van cliënten;
- verminderde kwaliteit van begeleiding van cliënten;
- onverantwoord lange doorlooptijden bij reclasseringsorganisaties;
- een ongunstige werkrelatie met cliënten (als gevolg van onvrede onder personeel over bezuinigingen en veranderingen).

Net als voor het detentiewezen geldt voor reclassering dat de mogelijkheid bestaat dat ondanks de bezuinigingsoperaties en doorgevoerde veranderingen de kwaliteit van de uitvoering toch op peil is gebleven (blijft). Reclasseringsorganisaties zouden in dat geval misschien met minder toekunnen zonder dat het risico's voor de recidiveontwikkeling met zich meebrengt. Met de huidige beschikbare literatuur kan hierover echter geen uitsluitel worden gegeven.

---

²¹ Poort, R. & Eppink, K (2009). *Een literatuuronderzoek naar de effectiviteit van de reclassering*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

²² Toetsingskader reclassering. Inspectie Veiligheid en Justitie, ministerie van Veiligheid en Justitie. 2014.

4 SAMENVATTING EN CONCLUSIE

4.1 Aanleiding en opzet onderzoek

Het huidige onderzoek borduurt voort op het in 2014 uitgevoerde onderzoek naar de verklaringen voor de ontwikkeling van recidive tussen 2002 en 2010. Met dit vervolgonderzoek werd beoogd:

- 1) na te gaan welke nieuwe wetenschappelijke inzichten er bestaan over factoren die in verband worden gebracht met recidive;
- 2) te inventariseren welke nieuwe (van 2010 tot en met 2015) beleidsmaatregelen zijn ingezet gericht op recidivevermindering en in hoeverre deze goed zijn geïmplementeerd en daarnaast te bekijken wat de huidige stand van zaken is met betrekking tot het eerder ingezette recidive-beperkende beleid (voor 2010);
- 3) mogelijke effecten van overheidsmaatregelen op de recidive in kaart te brengen, in het bijzonder de veranderingen binnen het detentieregime en beleidsombuigingen en bezuinigingen bij de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) en de reclasseringsorganisaties.

De volgende onderzoeksvragen stonden centraal:

A. Actualisatie literatuurstudie

1. Zijn er sinds het vorige onderzoek nieuwe inzichten over de verklaring van de recidive in publicaties naar voren gebracht? Welke?

B. Implementatiecheck beleidsprogramma's en maatregelen 2002-2010 en 2011-2015

1. Welke beleidsprogramma's en maatregelen met als doel recidivereductie zijn er in de periode 2002-2010 en in de periode 2011-2015 uitgevoerd?
2. Wat is er bekend over de kwaliteit van de uitvoering, zowel voor de nieuwe programma's (2011-2015) als voor de al langer lopende programma's? In hoeverre is de implementatie van de al langer lopende programma's inmiddels veranderd?
3. In hoeverre hebben de programma's en beleidsmaatregelen naar verwachting impact op de recidive?

C. De rol van veranderingen in het detentieregime en beleidsombuigingen en bezuinigingen op reclassering en DJI

1. Welke maatregelen bij DJI en reclasseringsorganisaties hebben mogelijk een ongunstige uitwerking gehad op de recidive?
2. Welke bewijzen of aanwijzingen zijn er dat zij een ongunstige uitwerking op de recidive van verschillende doelgroepen hebben gehad (in het bijzonder jeugdige daders en volwassen ex-gedetineerden)?

In de volgende paragrafen geven we per onderdeel (A, B, C) antwoord op de onderzoeksvragen waarbij de bijbehorende resultaten op hoofdlijnen worden samengevat.

4.2 Actualisatie literatuurstudie (A)

De actualisatie van de literatuurstudie met publicaties tot en met medio 2016 heeft niet geleid tot compleet nieuwe inzichten met betrekking tot factoren die invloed hebben op recidive. Wel kwam uit de actualisatie naar voren dat er additionele evidentie is voor een aantal reeds bekende factoren en dat er nieuwe evidentie is voor factoren die inhoudelijk verwant zijn aan reeds bekende factoren. Uit de actualisatie blijkt bijvoorbeeld dat leesbegrip en reken- en schrijfvaardigheden negatief samenhangen met recidive. Dit past bij de bestaande kennis dat opleidingsniveau of schoolprestaties negatief samenhangen met recidive.

De wijze waarop de literatuurstudie is uitgevoerd, de resultaten en de geraadpleegde literatuur zijn terug te vinden in de bijlagen 1 t/m 3.

4.3 Implementatiecheck beleidsprogramma's en maatregelen (B)

Overzicht beleid van 2002 t/m 2015

Het complete overzicht van beleidsprogramma's en maatregelen en de beoordeling van de uitvoering van het beleid zijn terug te vinden in tabel 2.4 (volwassenen) en 2.5 (jeugd) in hoofdstuk 2. Het gaat in totaal om 11 beleidsmaatregelen voor volwassenen en om 14 beleidsmaatregelen voor jeugdigen.

Kwaliteit van de uitvoering

Het algemene beeld is dat voor zowel volwassenen als jeugd geldt dat het ingezette beleid gericht op recidivereductie door de jaren heen in toenemende mate goed is uitgevoerd. Waar in de periode 2002 t/m 2010 in een aantal gevallen nog sprake was van een ondermaatse uitvoering van maatregelen, zien we dat alle maatregelen gericht op volwassenen na 2010 ten minste redelijk (+/-) worden uitgevoerd²³. Voor jeugd geldt dat op één maatregel na ook al het ingezette beleid ten minste redelijk wordt uitgevoerd.

Ook het aantal maatregelen is voor beide doelgroepen in omvang toegenomen. We zien na 2010 een toename in beleidsprogramma's en maatregelen met een focus op verbeterde samenwerking tussen instanties om recidive terug te dringen. Verder valt in het beleid gericht op jeugdigen op dat sommige maatregelen uit de periode 2002-2010 inmiddels niet meer actueel zijn (gestopt), zijn opgegaan in andere initiatieven of dat de maatregel door

²³ Op basis van beoordeling op een set van criteria (zie het analysekader in hoofdstuk 2, tabel 2.3), waarbij geen van de criteria als 'niet voldoende' wordt beoordeeld.

een achteruitgang in de uitvoering geen impact meer op de recidive kan hebben. Iets dergelijks speelt niet in het beleid gericht op volwassenen. De wijze waarop de beoordeling van de uitvoering tot stand is gekomen, is terug te vinden in tabel 2.3 (hoofdstuk 2). Samengevat kwam de beoordeling (onvoldoende, redelijk of voldoende) tot stand door de beleidsmaatregelen op een aantal subcriteria te beoordelen, namelijk: theoretische onderbouwing van de maatregel, inhoudelijke uitvoering, personeel en samenwerking, bereik van de doelgroep en aanwijzingen voor effectiviteit van de maatregel.²⁴ De beoordeling gebeurde op basis van beschikbare documentatie en interviews bij betrokken instanties. Een overzicht van de geraadpleegde bronnen per beleidsmaatregel is opgenomen in bijlage 5.

Impact op recidive

Voor volwassenen en jeugd is gekeken wat naar verwachting de impact van het ingezette beleid op recidivereductie is, gebaseerd op het bereik van de maatregelen en de intensiteit van de maatregelen. Het maakt immers uit of met een maatregel een omvangrijke of juist beperkte doelgroep wordt beoogd (en bereikt) en of dat de maatregel zich richt op een hoog-risicodoelgroep of juist op een doelgroep met een lager recidiverisico. De figuren 2.1 (volwassenen) en 2.2 (jeugd) in hoofdstuk 2 laten zien dat de verwachte impact van het uitgevoerde beleid gestaag is toegenomen, ook na 2010.

Vervolgens is de impact gecombineerd met de kwaliteit van de uitvoering van de beleidsmaatregelen. Voor iedere maatregel is een totaalscore gemaakt. Vervolgens is per jaar een totaalscore gemaakt van het beleid (in dat jaar) gericht op volwassenen en jeugdigen. Deze scores zijn gebruikt om trends weer te geven, zoals in figuren 2.4 (volwassenen) en 2.5 (jeugd) gepresenteerd (hoofdstuk 2). Dit levert een totaalbeeld op van het ingezette beleid voor zowel volwassenen als jeugdigen. Hieruit kunnen we concluderen dat de omvang van goed uitgevoerd en impactvol beleid gericht op recidiveverminderingen onder volwassenen en jeugdigen tussen 2002 en 2015 behoorlijk is toegenomen. De continuering van de stijgende trends na 2010 (voor volwassenen en jeugd) is het gevolg van de inzet van meer beleidsmaatregelen gericht op recidivevermindering, maar vooral van een toename in de kwaliteit van de implementatie en van de impact van beleid.

De systematiek die is gebruikt voor het berekenen van de totaalscores is terug te vinden in figuur 2.3 (hoofdstuk 2). Deze jaarlijkse totaalscores per maatregel zijn terug te vinden in bijlage 6.

---

²⁴ Indien er geen effectonderzoek was gedaan, werd dit criterium buiten beschouwing gelaten in de totale beoordeling.

4.4 De rol van bezuinigingen en veranderingen (C)

Mogelijke effecten op uitvoering detentie

Bij DJJ zijn twee bezuinigingsmaatregelen op grotere schaal doorgevoerd – de versoering van het detentieregime en de sluiting van gevangnissen – die een potentieel effect op de recidiveontwikkeling kunnen hebben. Er zou sprake kunnen zijn van een negatieve invloed op de recidivereductie als deze maatregelen als resultaat hebben dat grote groepen gedetineerden slechter af zijn met betrekking tot de volgende factoren:

- zinnige dagbesteding, persoonsgerichtheid en focus op resocialisatie;
- bepaalde mate van autonomie;
- respectvolle en motiverende bejegening door personeel;
- frequentie en omstandigheden van bezoektangst en faciliteiten voor onderhouden van sociale contacten;
- het afmaken van behandeltrajecten;
- regionale re-integratie met als doel effectieve resocialisatie.

Aan de andere kant is bij het doorvoeren van de bezuinigingen gelet op de mogelijkheden voor een persoonsgerichte aanpak in detentie met het oog op hogere kansen op resocialisatie en recidivereductie. Door deze aanpak kunnen ongewenste effecten van de bezuinigingen mogelijk al zijn ingeperkt tot een minimum. Ook is mogelijk dat het verminderd opleggen van vrijheidsstraffen als gevolg van de bezuinigingen tot minder detentieschade leidt en op die manier een dempende werking op de recidive heeft.

Mogelijke effecten op uitvoering reclassering

Vanaf 2013 zijn de budgetten gekrompen in het kader van de Rijksbrede bezuinigingen. De stijgende vraag naar reclasseringsproducten in combinatie met een beperking van financiële middelen is opgevangen door lagere tarieven en een verminderd aantal uren dat voor reclasseringstoezicht en het opstellen van reclasseringsadviezen beschikbaar is. De recidivereductie kan negatief beïnvloed worden in het geval de bezuinigingsoperaties en beleidsombuigingen de werkzaamheid van het reclasseringstoezicht aantasten via:

- minder intensief en/of korter toezicht van cliënten;
- verminderde kwaliteit van begeleiding van cliënten;
- onverantwoord lange doorlooptijden bij reclasseringsorganisaties;
- een ongunstige werkrelatie met cliënten (als gevolg van onvrede onder personeel over bezuinigingen en veranderingen).

We concluderen dat gebaseerd op de literatuur wel degelijk aanwijzingen te vinden zijn voor het potentiële negatieve effect van bezuinigingen en veranderingen in detentie en reclassering op de recidiveontwikkeling. Echter, of deze effecten zich daadwerkelijk voordoen (of hebben gedaan) en in welke orde van grootte, laat zich op basis van de bestaande onderzoeken niet vaststellen.

SUMMARY AND CONCLUSION

Background and research design

The current study elaborates on the study carried out in 2014 into explanations for the development of recidivism between 2002 and 2010. This follow-up study intends to:

- 1) identify new scientific insights into factors associated with recidivism;
- 2) identify which new policy measures have been implemented (between 2010 to 2015) aimed at reducing recidivism and to what extent they have been properly implemented and also to investigate the current state of affairs concerning previously implemented recidivism reduction policies (before 2010);
- 3) map out potential effects of government measures on recidivism, especially the changes within the detention regime and policy adjustments and cuts to the Dutch National Agency of Correctional Institutions (DJI) and the after-care and resettlement organisations.

The following questions were central to this study:

A. Update of the literature study

1. Have new insights about the explanation of recidivism been brought forward in publications since the previous study? Which ones?

B. Implementation review of policy programmes and measures, 2002-2010 and 2011-2015

1. What policy programmes and measures with the aim of reducing recidivism were implemented in the period 2002-2010 (existing measures) and in 2011-2015 (new measures)?
2. What is known about the quality of implementation, both with regard to the new programmes (2011-2015) and the existing measures (2002-2010)? To what extent has the implementation of the existing programmes changed in the meantime?
3. To what extent are the programmes and policy measures expected to have an impact on recidivism?

C. The role of changes within the detention regime and policy adjustments and cuts to after-care and resettlement and DJI

1. Which austerity measures at DJI and after-care and resettlement organisations may have had an adverse effect on recidivism?
2. What evidence or clues indicate that these measures have had an adverse effect on the recidivism of different target groups (particularly juvenile offenders and adult ex-detainees)?

In the sections below the research questions are answered per sub-section (A, B, C) and the corresponding results are summarised.

Update of the literature study (A)

The update of the literature study with publications (until mid-2016) has not led to completely new insights into factors that influence recidivism. However, the update shows that there is additional evidence for a number of previously identified factors, and that there is new evidence for factors whose content is related to previously identified factors. The update, for instance, shows that reading comprehension and maths and writing skills are negatively related to recidivism. This fits in with existing knowledge that education levels or school performance are negatively related to recidivism.

More information on the way the literature study was conducted, the results and the consulted literature can be found in Annexes 1, 2 and 3.

Implementation review of policy programmes and measures (B)

Policy overview of the period between 2002 and 2015

The complete list of policy programmes and measures and the policy implementation assessment can be found in Tables 2.4 (adults) and 2.5 (youth) in Chapter 2. A total of 11 policy measures for adults and 14 policy measures for youth are involved in the study.

Quality of the implementation

The overall picture is that throughout the years, both with regard to adults and youth, the implemented policy aimed at reducing recidivism has increasingly been carried out well. Whereas in the period between 2002 and 2010 in a number of cases measures were still carried out insufficiently, it appears that after 2010, all measures aimed at adults were carried out at least moderately (+/-).²³ With the exception of one measure, the same applies to measures aimed at youth.

In addition, the number of measures increased for both groups. After 2010, an increase can be observed in policy programmes and measures with a focus on improved cooperation among authorities to reduce recidivism. Besides, we noticed that some of the measures of the period 2002-2010 aimed at young people no longer exist (they were discontinued), while others were merged with other initiatives. Furthermore, it turns out that the execution of some of the measures deteriorated to such an extent that they can no longer impact recidivism. This does not apply to measures aimed at adults.

---

²³ Based on a multi-criteria assessment (see framework for analysis in Chapter 2, Table 2.3), in which none of the criteria is assessed as 'insufficient'.

The way the assessment of the execution was established is described in Table 2.3 (Chapter 2). To summarise, the assessment (insufficient, moderate or sufficient) was established by evaluating the policy measures on a number of aspects, namely: theoretical underpinnings of the measure, substantive execution, personnel and cooperation, reach of the target group and indications of effectiveness of the measure.²⁴ The assessment was based on available documentation and interviews with relevant authorities. An overview of the consulted sources by policy measure is included in Appendix 5.

Impact on recidivism

The expected impact of the implemented policy on recidivism reduction was examined for both adults and youth and was based on the reach and the intensity of the measures. After all, it makes a difference whether a measure envisages (and reaches) a substantial or a limited target group and whether the measure focuses on a high-risk target group (high-intensity measure) or a target group with a lower risk of recidivism (low-intensity measure). Figures 2.1 (adults) and 2.2 (youth) in Chapter 2 show that the expected impact of the implemented policy increased steadily, also after 2010.

In addition, the impact was combined with the quality of the implementation of the policy measures. This resulted in a total score for each measure.

Subsequently, for each year, a total score of the measures aimed at adults and youth (in that year) was calculated. These scores were used to indicate trends, as presented in Figures 2.4 (adults) and 2.5 (youth) (Chapter 2). This gives an overall picture of the implemented policy for both adults and youth. From this, we can conclude that the number of properly implemented and impactful policies aimed at recidivism reduction among adults and youth increased considerably between 2002 and 2015. The continuation of the upward trend after 2010 (both for adults and youth) is the result of the implementation of more policy measures aimed at reducing recidivism, but above all it is the result of an increase in the quality of the implementation and of the impact of policies.

The method that was used for the calculation of the total scores is reflected in Figure 2.3 (Chapter 2). These annual total scores per measure can be found in Annex 6.

The role of cutbacks and changes (C)

Potential effects on detention

At DJI two austerity measures were implemented on a larger scale – the austerity of the detention regime and the closure of prisons – which may have a potential effect on the recidivism development. A negative impact on

---

²⁴ In cases where no effect evaluation was conducted, this criterion was not taken into account in the total assessment.

recidivism reduction may occur if the result of these austerity measures is that large groups of detainees are disadvantaged with regard to the following factors:

- meaningful daytime activities, person-orientedness and focus on resocialisation;
- certain degree of autonomy;
- respectful and motivating treatment by staff;
- frequency and circumstances of the reception/visitor facilities for maintaining social contacts;
- the completion of treatment programmes;
- regional reintegration with the aim of effective resocialisation.

On the other hand, in implementing the cuts special attention was paid to the potential for a person-oriented approach in detention aimed at higher chances of resocialisation and recidivism reduction. By means of this approach adverse effects of the cuts may already have been restricted to a minimum. It is also possible that the reduced imposition of custodial sentences resulting from the cuts leads to less detention damage and thus has a damping effect on recidivism.

Potential effects on the execution of after-care and resettlement

From 2013, budgets have shrunk under the terms of the government-wide cuts. The rising demand for after-care and resettlement products combined with a reduction of financial means is dealt with by charging lower rates and a reduced number of hours available for probation supervision and formulating probation advice. The recidivism reduction can be negatively affected in case the austerity measures and policy adjustments harm the efficacy of the probation supervision resulting in:

- less intensive and / or shorter supervision of clients;
- reduced quality of guidance of clients;
- irresponsibly long lead times at after-care and resettlement organisations;
- an unfavourable working relationship with clients (as a result of dissatisfaction among staff about budget cuts and policy changes).

We conclude that based on the literature there are indeed indications of the potential negative impact of budget cuts and changes in detention and after-care and resettlement on the development of recidivism. However, on the basis of existing studies it cannot be determined whether these effects actually occur (or occurred in the past), and in what order of magnitude.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

Documentatie literatuuronderzoek 2013-2016

De literatuurstudie is als volgt uitgevoerd:

- Zoekmachines: Web of Science en Google Scholar
- Publicaties van de afgelopen 4 jaar (2013-2016) op het gebied van demografie, criminologie, sociologie en psychologie.
- Met gebruik van dezelfde zoektermen als de studie 'Verklaringen ontwikkeling recidive' (2013), zoals weergegeven in onderstaande tabel
- Prioriteit geven aan meta-analyses en overzichtsstudies met empirische grondslag.
- Factoren onderscheiden naar micro- meso- en macroniveau.
- Zoektermen, relevante hits en vindplaats zijn bijgehouden in onderstaande tabel.

Daarbij zijn ook sleutelwoorden bijgehouden, die weergeven welke factoren die van invloed zijn op recidivisme worden beschreven in de tekst. Als een studie betrekking heeft op een specifieke subpopulatie of een specifiek delict staat dat tussen haakjes aangegeven onder de sleutelwoorden. In de laatste kolom ('Toevoeging aan de bestaande literatuur') wordt beschreven wat deze studie toevoegt aan de literatuur die in het vorige onderzoek (2013) al bestond.

Zoekmachine	Zoekterm	Relevante hits	Auteur, jaartal	Type publicatie	Download	Toevoeging aan bestaande literatuur
Web of Science	Meta + predict + recidivism + reduction '2 records matched your query'	Geen				
Google Scholar	Meta + predict + recidivism + reduction 7.450 resultaten	Attitudes die seksuele delinquentie aanmoedigen (seksueel recidive)	Helmus et al., 2013	Meta-analyse	Ja	Nieuwe factor
		'Central Eight risk factors' en klinische factoren (delinquenten met een psychische stoornis)	Bonta et al., 2014	Meta-analyse	Ja	
		Type delict: gewelddadig/ drugsgerelateerd, wonen in een wijk waar veel recidivisten vandaan komen	Stahler et al., 2013	Empirisch	Ja	Nieuwe factoren
		Reading comprehension (jonge, mannelijke delinquenten)	Rucklidge et al., 2013	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Educatie, stoornissen die samengaan met middelenmisbruik	Rezanoff et al., 2013	Empirisch	Ja	Nieuwe steun en nieuwe factor
		Wangedrag in de gevangenis	Cochran et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		'Central Eight risk factors' (jongens in detentie)	Grieger & Hosser, 2014	Empirisch	Ja	
		Leeftijd, sekse, etniciteit en ras (violent recidivism)	Piquero et al., 2015	Meta-analyse	Ja	

Zoekmachine	Zoekterm	Relevante hits	Auteur, jaartal	Type publicatie	Download	Toevoeging aan bestaande literatuur
		Borderline persoonlijkheidsstoornis	Abracen et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Psychische stoornissen en gewelddadig verleden (mannelijke delinquenten)	Walters & Crawford, 2014	Empirisch	Ja	
		Perceptie van procedurele rechtvaardigheid van de rechtsgang(jonge delinquenten)	Penner et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Empathie (jongvolwassen, mannelijke delinquenten)	Bock & Hosser, 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Negatieve ervaringen in de jeugd - samengenomen maat voor misbruik, verwaarlozing etc. (jonge delinquenten)	Wolff et al., 2015	Empirisch	Ja	
		Diverse risicofactoren (delinquenten met een psychische stoornis)	Pflueger et al., 2015	Empirisch	Ja	
Web of Science	Predict + recidivism + reduction	Psychopathie en leeftijd	Olver & Wong, 2015	Empirisch	Niet beschikbaar	
	'19 records matched your query of the 7,020,060 in the data limits you selected'	Antisociale eigenschappen, sociale steun, middelenmisbruik	Serin et al., 2013	Literature review	Ja	
		Risicofactoren mentale stoornissen (delinquenten met een stoornis)	Skeem et al., 2014	Empirisch	Ja	
		Crimineel verleden, sociaaldemografische variabelen	Caudy et al., 2013	Empirisch	Ja	
		Diverse factoren (ernstige jonge delinquenten)	Baglivio et al., 2014	Empirisch	Ja	

Zoekmachine	Zoekterm	Relevante hits	Auteur, jaartal	Type publicatie	Download	Toevoeging aan bestaande literatuur
Google Scholar	Predict + recidivism + reduction 15.000 resultaten	Voorbedachte (premeditated) agressie	Swogger et al., 2015	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Externalization of blame	Tangney et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Reken- en schrijfvaardigheden	Thompson & Morris, 2013	Empirisch	Ja (vanaf p.36)	Nieuwe factoren
		Veranderingen in de werkeloosheid in de afgelopen 10 jaar, werkeloosheid, urbanisme, investeringen in justitie en politie, segregatie en armoede in de gemeente (mannelijke delinquenten)	Mears et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factoren
Web of Science	Influence + recidivism + development '13 records matched your query'	Geen				
Google Scholar	Influence + recidivism + development 16.400 resultaten	Internalizing disorder en disruptive behavior disorder (jongvolwassen delinquenten)	Hoeve et al., 2013	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Misbruik en verwaarlozing in de jeugd (jonge delinquenten)	Ryan et al., 2013	Empirisch	Ja	

Zoekmachine	Zoekterm	Relevante hits	Auteur, jaartal	Type publicatie	Download	Toevoeging aan bestaande literatuur
		Dakloos zijn en wonen met partner (vriend/vriendin)	Steiner et al., 2015	Empirisch	Ja	Nieuwe factoren
		Diverse risicofactoren (mannelijke niet-gewelddadige delinquenten, Hong Kong)	Chan et al., 2014	Empirisch	Ja	
		Voogdij over kinderen (vrouwelijke delinquenten)	Scott et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Prison gang membership	Dooley et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe factor
		Criminele mogelijkheden in de woonwijk	Drawve, 2015	Empirisch	Nee	
		Etnische verschillen in risicofactoren (Nederlandse studie)	Van der Put et al., 2013	Empirisch	Nee	
Web of Science	Predictors + recidivism + reduction '15 records matched your query'	Type delict, crimineel verleden, leeftijd, lengte van de straf (mannelijke delinquenten)	Travers et al., 2014	Empirisch	Ja	
Google Scholar	Predictors + recidivism + reduction 12300 resultaten	Lengte v/d gevangenisstraf Opleiding en employment Nationaliteit	Meade et al., 2013 Nally et al., 2014 Monnery, 2015	Empirisch Empirisch Empirisch	Ja Ja Ja	 Nieuwe steun Nieuwe factor

Zoekmachine	Zoekterm	Relevante hits	Auteur, jaartal	Type publicatie	Download	Toevoeging aan bestaande literatuur
Web of Science	Explain + recidivism + reduction '4 records matched your query'	Aantal slachtoffers, plegen van zedendelict onder supervisie, duur van het criminele verleden, disciplineproblemen op school (jonge zedendelinquenten)	Epperson et al., 2015	Empirisch	Ja	Nieuwe factoren
		Wettelijke status immigranten	Mastrobuoni et al., 2015	Empirisch	Ja	?
Google Scholar	Explain + recidivism + reduction 16.500 resultaten	Gevangenisstraf en tijd doorgebracht in de gevangenis (mannelijke zedendelinquenten)	Budd & Desmond, 2014	Empirisch	Ja	
		Economische vrijheid op macroniveau	Hall et al., 2015	Empirisch	Ja	
		Psychische stoornissen, met name die gerelateerd aan middelenmisbruik	Wilson & Wood, 2014	Empirisch	Ja	
Web of Science	Meta + predict + recidivism + reduction + sex offender 'no records'	Geen				

Zoekmachine	Zoekterm	Relevante hits	Auteur, jaartal	Type publicatie	Download	Toevoeging aan bestaande literatuur
Google Scholar	Meta + predict + recidivism + reduction + sex offender 6.450 resultaten	Drugsgebruik ouders, weggelopen van huis (meisjes, adolescente delinquenten in Nederland)	Van der Put et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe steun Nieuwe factor
		Leeftijd ten tijde van vrijlating (mannelijke delinquenten, seksueel delict)	Nicholaichuk et al., 2014	Empirisch	Ja	
Web of Science	Meta + predict + recidivism + reduction + violent offender – sex 'no records'	Geen				
Google Scholar	Meta + predict + recidivism + reduction + violent offender –sex - sexual 1.230 resultaten	Sociaal steun na vrijlating, contact tijdens gevangenisstraf, en minderjarige kinderen (vrouwelijke delinquenten met hoog risico, ernstige delicten)	Barrick et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe steun en nieuwe factoren
		Crimineel denken, leeftijd en etniciteit (mannelijke delinquenten)	Walters, 2014	Empirisch	Ja	

Zoekmachine	Zoekterm	Relevante hits	Auteur, jaartal	Type publicatie	Download	Toevoeging aan bestaande literatuur
Web of Science	Trends recidivism + published in quantitative criminology 'no records'	Geen				
Gevonden via tip: het Prison Project		Percepties van procedurele rechtvaardigheid in de gevangenis en type delict (gewelddadig/drugsgelateerd) (alleen volwassen mannen)	Beijersbergen et al., 2015	Empirisch	Ja	Nieuwe steun
		Geen baan krijgen, niet terug kunnen keren naar werkgever van voor de detentie (alleen volwassen mannen)	Ramakers et al., 2014	Empirisch	Ja	Nieuwe steun, nieuwe factor

BIJLAGE 2

Resultaat geactualiseerde literatuurstudie 2002-2016

Alle factoren uit de bestudeerde literatuur staan genoemd in tabel B2.1. Publicaties uit 2013 tot en met 2016 zijn nieuw toegevoegd ten opzichte van het vorige onderzoek. De factoren zijn ingedeeld naar micro-, meso- en macroniveau. Vervolgens is per factor als volgt de relevantie (verklaringskracht) bepaald:

- Een factor is relevant als er een significant resultaat in meer dan 1 empirische studie is gevonden, of in 1 of meer meta-studies.
- Als de resultaten per studie verschillen, moeten er meer studies met significante resultaten zijn dan studies waarin resultaat niet significant was (meta-studies tellen zwaarder mee dan een enkele empirische studie).
- Als er maar 1 studie beschikbaar is met een significant resultaat voor een factor krijgt het nu het label 'relevant; maar 1 studie' mee. Echter, als het om een factor gaat die nauw verwant is aan een andere factor waar meer bevestiging voor is gevonden, dan telt deze factor ook mee als relevant (zie label 'ja consistent'). De factoren waarvoor empirisch bewijs voor een beperkte doelgroep is gevonden (of alleen in beperkte groep is onderzocht), krijgen het label 'beperkte groep' mee.
- Een factor is niet relevant als er geen significant resultaat voor is gevonden.
- In de lijst van erg globale factoren met betrekking tot de persoonlijke achtergrond (zoals geslacht, leeftijd en etniciteit) zijn geen nieuwe studies opgenomen die het verband tussen die factoren en recidive ondersteunen. Dit soort variabelen worden in de meeste studies meegenomen en hun relatie met recidive beschouwen we voldoende aangetoond.

Tabel B2.1   Overzicht van factoren en relevantie (studies met niet-significante resultaten cursief gedrukt)

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Micro: statische factoren in de persoonlijke achtergrond						
Geslacht	Cottle e.a. 2001 (k=3)	Gendreau e.a. 1996 (17 e.s.)	Benda e.a. 1999		Ja	Jongeren, volwassenen
Leeftijd	<i>Ns in Collins 2010 (17 e.s.)</i>	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Gendreau e.a. 1996 (56 e.s.)		Ja	Volwassenen
Etniciteit	<i>Ns in Cottle e.a. 2001 (k=6) als controle voor SES, geslacht</i>	Gendreau e.a. 1996 (21 e.s.)	Benda e.a. 1999	Grunwald e.a. 2010 specifiek drugsrecidive	Ja	Jongeren, volwassenen
- Nationaliteit - binnenlands/buitenlands	Monnery, 2015 (voornamelijk mannen en volwassenen)				Ja (consistent)	Jongeren en volwassenen
Micro: dynamische factoren in de persoonlijke achtergrond						
SES	<i>Ns in Collins 2010 (3 e.s.) (alleen mannen in analyse)</i>	Cottle e.a. 2001 (k=3)	Gendreau e.a. 1996 (23 e.s.)		Ja	Jongeren, volwassenen
Burgerlijke staat / huwelijksrelatieverleden	Collins 2010 (5 e.s.) (alleen mannen in analyse)	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)			Ja	Volwassenen (mannen)
Dakloos	Steiner e.a., 2015				Ja (maar 1 studie)	Onbekend
Hebben van minderjarige kinderen (gaat samen met minder recidive)	Barrick e.a., 2014 (vrouwen, ernstige delicten)				Beperkte groep	Volwassenen (vrouwen)

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Woonsituatie (samenwonen met vriend/vriendin of dakloos zijn hangt samen met meer recidive, terwijl samenwonen met echtgenoot, wonen bij ouders of wonen bij een ander familielid samenhangt met minder recidive)	Steiner e.a., 2015				Ja (maar 1 studie)	Onbekend
Micro: criminele achtergrond						
Criminogene factoren (antisociaal, companions, conflict, middelengebruik e.d.)	Gendreau e.a. 1996 (67 e.s.)				Ja	Volwassenen
Type delict (ernstig)	Cottle e.a. 2001 (k=7)				Ja	Jongeren
- Type delict (gewelddadig of drugsgerelateerd)	Stahler e.a. 2013	Beijersbergen e.a., 2015 (alleen mannen)			Ja	Volwassenen (mannen)
Wapen dragen	Benda e.a. 1999				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
Gevangenisstraf duur	Collins 2010 specifiek voor mannen (7 e.s.)	Cottle e.a. 2001 (k=3)	Myner 1998 (duur eerste opsluiting) (alleen mannen in analyse)		Ja	Jongeren, volwassenen (mannen)

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Crimineel verleden	Collins 2010 (18 e.s.)	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Gendreau e.a. 1996 (164 e.s.)	Watt e.a. 2004	Ja	Jongeren, volwassenen
- Duur crimineel verleden	Epperson e.a., 2015 (jonge zedendelinquenten)				Beperkte groep	Jongeren
- Leeftijd eerste justitiecontact / Jonge leeftijd eerste veroordeling	Cottle e.a. 2001 (k=8)	Mulder e.a. 2011			Ja	Jongeren
- Leeftijd eerste delict	Cottle e.a. 2001 (k=3)	<i>Ns in Benda e.a. 1999</i>	Grunwald e.a. 2010 voor drugs recidive, geweldsrecidive en vermogensrecidive apart (niet samen)	Myner e.a. 1998 (alleen mannen in analyse)	Ja	Jongeren
- Leeftijd eerste keer wapen dragen	<i>Ns in Benda 1999</i>				Nee	nvt
- Aantal arrestaties	Cottle e.a. 2001 (k=7)				Ja	Jongeren
- Aantal eerdere delicten	Cottle e.a. 2001 (k=3)	Benda e.a. 1999	Mulder e.a. 2011		Ja	Jongeren
- Eerder drugs of geweld delict	Grunwald e.a. 2010				Ja (consistent)	Jongeren
- Seksuele delicten in jeugd	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep	Volwassenen

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
- Eerdere uithuisplaatsing / Aantal uithuisplaatsingen	Grunwald e.a. 2010	Cottle e.a. 2001 (k=2)			Ja	Jongeren
- Eerder reclasseringstoezicht/voorwaarde lijke vrijheid ('On probation')	Grunwald e.a. 2010				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
- Onbekend slachtoffer in eerdere delicten	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort lager)				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
- Aantal slachtoffers (een hoger aantal gaat samen met verhoogde kans op recidive)	Epperson e.a., 2015 (jonge zedendelinquenten)				Beperkte groep	Jongeren
- Gewelddadig verleden	Collins 2010 (9 e.s.) (alleen mannen in analyse)				Ja	Volwassenen (mannen)
Micro: middelengebruik						
Middelengebruik (drugs / alcohol)	Collins 2010 (5 e.s.)	<i>Ns in Cottle e.a. 2001 (k=2)</i>	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)		Ja	Jongeren, volwassenen
- Alcohol misbruik / Middelen misbruik	Cottle e.a. 2001 (k=6)	Gendreau e.a. 1996 (60 e.s.)	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Myner e.a. 1998 (alleen mannen in analyse)	Ja (consistent)	Jongeren, volwassenen
- Middelengebruik voorafgaand aan delict	Mulder e.a 2011 (recidivist scoort lager)				Ja (consistent)	Jongeren

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
- Alcoholverslaving (in verleden)	Mulder e.a 2011 (recidivist scoort lager)				Ja (consistent)	Jongeren
- Leeftijd eerste drugsgebruik	<i>Ns in Benda e.a. 1999</i>				Nee	Nvt
Gokverslaving	Mulder e.a 2011 (recidivist scoort hoger)				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
Micro: opleiding en werk						
IQ / Intellectueel functioneren (laag)	Cottle e.a. 2001 (k=6)	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Gendreau e.a. (32 e.s.)		Ja	Jongeren, volwassenen
Opleiding (laag)	<i>Ns in Collins 2010 (5 e.s.) (alleen mannen in analyse)</i>	Rezansoff e.a., 2013 (volwassenen)	Nally e.a., 2014 (jongeren en volwassenen)		Ja	Jongeren, volwassenen
- Leesbegrip (laag)	Rucklidge e.a., 2013 (alleen mannen)				Ja (consistent)	Jongeren (mannen)
- Rekenvaardigheid (laag)	Thompson & Morris, 2013 (alleen voor mannen)				Ja (consistent)	Jongeren (mannen)
- Schrijfvaardigheid (laag)	Thompson & Morris, 2013 (alleen voor mannen)				Ja (consistent)	Jongeren (mannen)
- Schoolprestaties (laag)	<i>Ns in Cottle e.a. 2001 (k=6)</i>				Nee	Nvt
- School aanwezigheid (laag)	<i>Ns in Cottle e.a. 2001 (k=2)</i>				Nee	Nvt

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
- Speciaal onderwijsverleden	Cottle e.a. 2001 (k=2)				Ja	Jongeren
- Disciplineproblemen op school	Epperson e.a., 2015 (jonge zedendelinquenten)				Beperkte groep	Jongeren
Werkloos zijn	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep	Volwassenen
- Werk hebben ('employment') (gaat samen met minder recidive)	<i>Ns in Collins 2010 (4 e.s.) (alleen mannen in analyse)</i>	Nally e.a., 2014 (jongeren en volwassenen)	Ramakers e.a., 2014 (alleen mannen)		Ja	Jongeren, volwassenen
- Werk hebben, maar geen werkstabiliteit	Ramakers e.a., 2014 (alleen mannen)				Ja	Volwassenen (mannen)
- Participatie in werkprogramma (gaat samen met minder recidive)	Uggen, 2000 (met controle voor achtergrondvariabelen)				Ja	Voor 26+ jarigen
- Regulier werk i.p.v. via programma (gaat samen met minder recidive)	Uggen, 2000 (met controle voor achtergrondvariabelen)				Ja	Voor 26+ jarigen
Micro: gedrag & psychische gezondheid						
Antisociaal gedrag / Gedragsproblematiek	Collins 2010 (7 e.s.) (alleen mannen in analyse)	Cottle e.a. 2001 (k=7)			Ja	Jongeren, volwassenen (mannen)
Antisociaal verleden (in jeugd)	Gendreau 1996 (119 e.s.)	Watt e.a 2004			Ja	Jongeren, volwassenen

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
'Milde' pathologie	Cottle e.a. 2001 (k=7)				Ja	Jongeren
'Ernstige' pathologie	<i>Ns in Cottle e.a. 2001 (k=2)</i>				Nee	Nvt
Cognitieve 'distortions'	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep	Volwassenen
- Attitudes die zedendelinquentie onderschrijven	Helmus e.a. 2013 (m.b.t. seksueel recidive)				Ja	Jongeren, volwassenen
Percepties van procedurele rechtvaardigheid in de rechtsgang en de gevangenis (negatieve percepties vergroten kans op recidive)	Penner e.a., 2014 (alleen jongeren)	Beijersbergen e.a., 2015 (alleen mannen)			Ja	Jongeren, volwassenen
Psychotische symptomen	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort lager)				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
Psychopathie	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep	Volwassenen
Empathie (laag)	Bock & Hosser, 2014 (jongvolwassen mannen)				Beperkte groep (consistent)	Jongvolwassen mannen
- Gebrekkig empathie voor slachtoffer	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort hoger)			Ja	Jongeren, volwassenen
Persoonlijkheidstoornis/antisociale persoonlijkheid	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Gendreau e.a. (63 e.s.)			Ja	Volwassenen

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Depressie/depressieve symptomen	<i>Ns in Collins 2010 (4 e.s.) (alleen mannen in analyse)</i>	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort lager)			Ja (maar 1 studie)	Jongeren
Gebrek aan positieve coping	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort hoger)				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
Emotionele stoornis / Personal distress (angst, lage zelfwaardering)	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Gendreau e.a. (66 e.s.)			Ja	Volwassenen
Psychische stoornissen die samengaan met middelenmisbruik	Rezansoff e.a., 2013				Ja (consistent)	Volwassenen
Borderline persoonlijkheidsstoornis	Abracen e.a., 2014 (alleen mannen)				Ja (consistent)	onbekend
Tegelijk voorkomen van internalizing disorder en disruptive behavior disorder	Hoeve e.a., 2013				Ja (consistent)	Jongvolwassenen
Boosheid	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep	Volwassenen
- Neiging tot premeditated (voorbedachte, instrumentele) agressie	Swogger e.a., 2015				Ja (consistent)	Volwassenen
- Agressieve incidenten in instelling	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort hoger)				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
- Wangedrag in de gevangenis	Cochran e.a., 2014				Ja (consistent)	Jongeren, volwassenen

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Neiging schuld/verantwoordelijkheid buiten zichzelf te plaatsen	Tangney e.a., 2014				Ja (consistent)	Volwassenen
(Low) Self-control (attitudinal, behavioral) / Impulsiviteit	Pratt e.a. 2000 (94 e.s.)	Watt e.a. 2004	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)		Ja	Jongeren, volwassenen
Chaotische leefstijl	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep	Volwassenen
Gebrek aan effectieve vrije tijdsbesteding	Cottle e.a. 2001 (k=2)				Ja	Jongeren
Social achievement (indicatoren onduidelijk)	Gendreau e.a. (168 e.s.)				Onbekend	Volwassenen
Seksuele interesses	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep	Volwassenen
(Low) Moral cognition/judgement	Van Vught e.a. 2011 (k=5)				Ja	Volwassenen
(Low) Moral emotion	Van Vught e.a. 2011 (k=11)				Ja	Volwassenen
Gebrek aan probleeminzicht	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort hoger)				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
Gebrek aan getrouwheid aan behandeling	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort hoger)				Ja (maar 1 studie)	Jongeren
Behandelverleden	<i>Ns in Cottle e.a. 2001 (k=2)</i>	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)			Beperkte groep	Volwassenen

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Micro: slachtofferschap						
Slachtoffer geweest misbruik / seksueel misbruik / (Geen) Misbruik of verwaarlozing	Cottle e.a. 2001 (k=5)	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Benda e.a. 1999		Ja	Jongeren, volwassenen
Meso: familieachtergrond						
Aantal broers/zussen	<i>Ns in Benda e.a. 1999</i>				Nee	Nvt
(Goede/slechte) Relatie met ouders	Benda e.a. 1999	Cottle e.a. 2001 (k=5)			Ja	Jongeren
Eén ouder aanwezig/ongunstige familiestructuur/gunstige familiestructuur	Cottle e.a. 2001 (k=5)	Gendreau e.a. (32 e.s.)	Benda e.a. 1999		Ja	Jongeren
Poor family background (onduidelijke indicator)	Craig e.a. 2005 (m.b.t. seksuele recidive)				Onbekend	Volwassenen
Opvoedpraktijken (inadequate) / Slechte opvoedvaardigheden ouder(s)	Gendreau e.a. (31 e.s.)	Mulder e.a. 2011			Ja	Jongeren , volwassenen
Criminele familie/Criminaliteit ouders	Gendreau e.a. (35 e.s.)	Grunwald e.a. 2010			Ja	Jongeren, volwassenen
- Aantal opsluitingen (van familie)	<i>Ns in Benda e.a. 1999</i>				Nee	Nvt
Ouderlijke pathologie	<i>Ns in Cottle e.a. 2001 (k=3)</i>				Nee	Nvt
Drugsgebruik vader/moeder	<i>Ns in Benda e.a. 1999 (vader)</i>	Benda e.a. 1999 (moeder)	Van der Put e.a., 2014 (jongeren)		Ja	Jongeren
Weggelopen van huis	Van der Put e.a., 2014 (vrouwen)				Beperkte groep	Jongeren

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Geen voorgedij hebben over eigen kinderen	Scott e.a., 2014 (alleen vrouwen)				Ja (maar 1 studie)	Volwassenen
Meso: peers						
Delinquente vrienden / 'Companions' (delinquente naasten/vrienden)	Cottle e.a. 2001 (k=7)	Gendreau e.a. (27 e.s.)			Ja	Jongeren, volwassenen
- Gang-lidmaatschap	Benda e.a. 1999				Ja (consistent)	Jongeren
- Gang-lidmaatschap in de gevangenis	Dooley e.a., 2014				Ja (consistent)	Onbekend
- Peers aanwezig bij delict	Benda e.a. 1999				Ja (consistent)	Jongeren
(Low) Social learning (antisocial attitudes & peers)	Pratt e.a. 2000 (20 e.s.)	Watt e.a. 2004			Ja	Jongeren, volwassenen
Conflicten met personen	Gendreau e.a. (28 e.s.)				Ja	Volwassenen
Meso: directe omgeving						
Social control: verbondenheid met familie, school, activiteiten	Watt e.a. 2004				Ja	Jongeren
- Geïsoleerd	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)				Beperkte groep (consistent)	Volwassenen
- Gebrekkige sociale steun	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)	Barrick e.a., 2014 (vrouwen, ernstige delicten)			Beperkte groep (consistent)	Volwassenen
In criminele omgeving verkeren / 'Deviant social influence'	Mulder e.a. 2011 (recidivist scoort hoger)	Craig e.a. 2005 (mbt seksuele recidive)			Ja	Jongeren, volwassenen

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie	Relevant voor groep
Achterstandswijk ('disadvantage')	Grunwald e.a. 2010 specifiek voor drugs recidive	Kubrin e.a. 2006			Ja	Jongeren, volwassenen
- Sociale verbondenheid in wijk	Grunwald e.a. 2010 specifiek voor drugs recidive				Ja (consistent)	Jongeren
- Verhoudingsmaat tussen 'rijke' en 'arme' huishoudens in de buurt (schaal -1 tot +1= van uitsluitend arme huishoudens tot uitsluitend rijke huishoudens)	Kubrin e.a. 2006				Ja (consistent)	Volwassenen
- 'Resource deprivation'	Mears e.a. 2008 specifiek voor gewelds recidive				Ja (consistent)	Volwassenen
- 'Racial segregation'	<i>Ns in Mears e.a. 2008</i>				Nee, niet consistent	Nvt
- Wonen in een wijk waar veel recidivisten wonen (spatial contagion)	Stahler e.a., 2013				Ja (consistent)	Volwassenen

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie
Macro: factoren die ontwikkeling in recidive kunnen verklaren					
Demografische veranderingen: aantal jeugdigen, jongvolwassenen, jonge mannen en niet-westerse allochtonen	Van der Laan e.a. 2011				Ja, maar geen relevante demontwikkelingen in die richting
Ontwikkeling in informeel toezicht (indicator meer uithuizigheid door werkende vrouwen, minder deelname (kerkelijke) activiteiten e.d.)	Van der Laan e.a. 2011				Ja, maar ontwikkelingen gaan tegen verwachting in (minder toezicht, minder recidive)
Sociale ontwikkelingen zoals middelengebruik en risicovolle vrije tijdsbesteding	Van der Laan e.a. 2011				Ja, maar op landelijk niveau corresponderen tijdsreeksen niet met stijging in aantal jeugdige verdachten. <i>Dit sluit niet uit dat ontwikkelingen subgroepen van jeugdigen wel invloed hebben gehad (zoals toename in jeugdigen met alcoholverslaving die als gevolg meer agressie tonen bv.)</i>

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie
<p>Politieke, economische en sociale veranderingen eind jaren 80/ begin jaren 90 -> ontstaan van Europese zwarte markt</p> <p>Open grenzen -> toename in aantal drugsgebruikers</p>	Aebi 2004				<p>Nee, verschillende typen criminaliteit volgen verschillende trends.</p> <p>Verklarende factoren op micro-niveau (zoals sociale binding, sociale leertheorie, subcultuur) zijn daarom minder aannemelijk</p>
Afname van het aantal heroïneverslaafden	Vollaard e.a. 2009				<p>Ja, plausibele verklaring voor daling in vermogens-criminaliteit, bedreiging en vernieling</p> <p>Zou vooral in de grote steden zichtbaar moeten zijn</p>
Verbetering arbeidsmarkt sinds tweede helft jaren negentig	Vollaard e.a. 2009				Nee, geleidelijke ontwikkeling, verklaart geen trendbreuk in criminaliteit
Werkloosheid in de raciale groep waartoe de delinquent behoort (gemeten op het niveau van counties)	Mears e.a., 2014 (alleen mannen)				Ja aannemelijk, werkloosheidspercentages variëren tussen etnische groepen.
Jeugdwerkloosheid	Van der Laan 2011				Nee, geen gelijke ontwikkeling met recidive

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie
Ontwikkelingen in de werkloosheid ten opzichte van tien jaar geleden (gemeten op het niveau van counties)	Mears e.a., 2014 (alleen mannen)				Nee, geen gelijke ontwikkeling met recidive
Urbanisatie (gemeten op het niveau van counties)	Mears e.a., 2014 (alleen mannen)				Nee, geen gelijke ontwikkeling met recidive
Investerings in justitie en politie (gemeten op het niveau van counties)	Mears e.a., 2014 (alleen mannen)				Nee, geen gelijke ontwikkeling met recidive
Segregatie (gemeten op het niveau van counties)	Mears e.a., 2014 (alleen mannen)				Nee, fenomeen segregatie in Nederland beperkt aan de orde
Armoede in de raciale groep waartoe de delinquent behoort (gemeten op het niveau van counties)	Mears e.a., 2014 (alleen donkere mannen)				Ja aannemelijk, armoede varieert tussen etnische groepen
Toename preventiemaatregelen door burger	Vollaard e.a. 2009				Ja aannemelijk maar er is geen empirisch bewijs voor
Registratie-effecten ('vervuilers' van recidivecijfers)	Wartna 2009				Ja, recidivetrends beïnvloed door aangiftebereidheid, ophelderingspercentage, politieafdoeningen en gerichtheid op bekende daders. Met name ophelderingspercentage is van invloed op recidivecijfers

Factor	Studie 1	Studie 2	Studie 3	Studie 4	Relevantie
Cybercrime (verschuiving van criminaliteit)	Volgaard e.a. 2009				Ja aannemelijk maar er is geen empirisch bewijs voor
Omvang van politiepersoneel in politieregio's (verschilanalyse over de tijd tussen regio's) Controle variabelen: - second generation, non-western immigrants (ook aged 15-30) - welfare caseload - divorced men - single men aged 15-24 and 25-34 - number of cars per capita	Volgaard 2005				Nee, de politiesterkte bereikte een piek in 2003, waarna de sterkte afnam en sinds 2005 is gestabiliseerd. In de periode 2002-2008 is de omvang van het politiepersoneel per inwoner gedaald met een kleine 5 procent
Beleid ingezet binnen Veiligheidsprogramma 2002-2006 (o.a. Selectieve rechtshandhaving)	Volgaard e.a. 2009				Ja, er zijn aanwijzingen voor substantieel effect van beleid op daling in criminaliteit, maar empirisch onderzoek nodig om alternatieve verklaringen uit te kunnen sluiten

BIJLAGE 3**Referentielijst literatuuronderzoek 2013-2016**

- Abracen, J., Langton, C. M., Looman, J., Gallo, A., Fergusson, M., Axford, M. en Dickey, R. (2014). Mental health diagnoses and recidivism in paroled offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 58(7), 765–779.
- Barrick, K., Lattimore, P. K. en Visher, C. A. (2014). Reentering women: The impact of social ties on long-term recidivism. *The Prison Journal*, 94(3), 279-304.
- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E. en Nieuwbeerta, P. (2016). Reoffending after release: Does procedural justice during imprisonment matter? *Criminal Justice and Behavior*, 43(1), 63-82.
- Bock, E. M. en Hosser, D. (2013). Empathy as a predictor of recidivism among young adult offenders. *Psychology, Crime & Law*, 20(2), 101-115.
- Cochran, J. C., Mears, D. P., Bales, W. D. en Stewart, E. A. (2014). Does inmate behavior affect post-release offending? Investigating the misconduct-recidivism relationship among youth and adults. *Justice Quarterly*, 31(6), 1044-1073.
- Dooley, B. D., Seals, A., Skarbek, D. (2014). The effect of prison gang membership on recidivism. *Journal of Criminal Justice*, 42, 267-275.
- Epperson, D. L. en Ralston, C. A. (2015). Development and validation of the juvenile sexual offense recidivism risk assessment tool-II. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 27(6), 529–558.
- Helmus, L. M., Hanson, R. K., Babchishin, K. M. en Mann, R. E. (2013). Attitudes supportive of sexual offending predict recidivism: A meta-analysis. *Trauma, Violence & Abuse*, 14(1), 34-53.
- Hoeve, M., McReynolds, L. S. en Wasserman, G. A. (2013). The influence of adolescent psychiatric disorder on young adult recidivism. *Criminal Justice and Behavior*, 40(12), 1368-1382.
- Mears, D. P., Wang, X., Bales, W. D. (2014). Does a rising tide lift all boats? Labor market changes and their effects on the recidivism of released prisoners. *Justice Quarterly*, 31(5), 822-851.

- Monnery, B. (2015). The determinants of recidivism among ex-prisoners: a survival analysis on French data. *European Journal of Law and Economics*, 39(1), 37-56.
- Nally, J. N., Lockwood, S., Taiping, H. en Knutson, K. (2014). Post-release recidivism and employment among different types of released offenders: A 5-year follow-up study in the United States. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 9(1), 16-34.
- Penner, E. K., Viljoen, J. L., Douglas, K. S. en Roesch, R. (2014). Procedural justice versus risk factors for offending: Predicting recidivism in youth. *Law and Human Behavior*, 38(3), 225-237.
- Ramakers, A., Nieuwebeerta, P., Van Wilsem, J., Dirkzwager, A. en Reef, J. (2014). Werk(kenmerken) en recidiverisico's na detentie in Nederland. *Tijdschrift voor Criminologie*, 56(2), 67-89.
- Rezansoff, S. N., Moniruzzaman, A., Gress, C. en Somers, J. M. (2013). Psychiatric diagnoses and multiyear criminal recidivism in a Canadian provincial offender population. *Psychology, Public Policy, and Law*, 19(4), 443-453.
- Rucklidge J, J., McLean, A. P. en Bateup, P. (2013). Criminal offending and learning disabilities in New Zealand youth: Does reading comprehension predict recidivism? *Crime & Delinquency*, 59(8), 1263-1286.
- Scott, C. K., Grella, C. E., Dennis, M. L., Funk, R. R. (2014). Predictors of recidivism over 3 years among substance-using women released from jail. *Criminal Justice and Behavior*, 41(11), 1257-1289.
- Stahler, G J., Mennis, J., Belenko, S., Welsh, W. N., Hiller, M. L. en Zajac, G. (2013). Predicting recidivism for released state prison offenders: Examining the influence of individual and neighborhood characteristics and spatial contagion on the likelihood of reincarceration. *Criminal Justice and Behavior*, 40(6), 690-711.
- Steiner, B., Makarios, M. D. en Travis III, L. F. (2015). Examining the effects of residential situations and residential mobility on offender recidivism. *Crime & Delinquency*, 61(3), 375-401.
- Swogger, M. T., Walsh, Z. T., Christie, M., Priddy, B. M. en Conner, K. R. (2014). Impulsive versus premeditated aggression in the prediction of violent criminal recidivism. *Aggressive Behavior*, 41, 346-352.

- Tangney, J. P., Stuewig, J. en Martinez, A. G. (2014). Two faces of shame: The roles of shame and guilt in predicting recidivism. *Psychological Science*, 25(3), 799–805.
- Thompson, K. C. en Morris, R. J. (2013). Predicting recidivism among juvenile delinquents: Comparison of risk factors for male and female offenders. *Journal of Juvenile Justice*, 3(1), 36-47.
- Van der Put, C. E., Deković, M., Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., Van der Laan, P. H. en Langewouters, F. (2014). Risk assessment of girls: Are there any sex differences in risk factors for reoffending and in risk profiles? *Crime & Delinquency*, 60(7), 1033-1056.

Beschrijving actuele beleidsmaatregelen

Volwassenen

- RISC (start vanaf 2004)
Sinds november 2004 maken de drie Nederlandse reclasseringsorganisaties gebruik van het instrument 'Recidive Inschattingsschalen' (RISC) om het recidiverisico van delinquenten in te schatten en in kaart te brengen welke criminogene factoren aan dit risico ten grondslag liggen. Het instrument is gebaseerd op het Engelse Offender Assessment System (OASys).
- Veiligheidshuizen (start vanaf 2005)
Sinds medio 2005 zijn er veiligheidshuizen in Nederland. Het gaat om netwerken van organisaties die (strafrechtelijke en zorg-) interventies met elkaar verbinden en op elkaar afstemmen. Het doel van de veiligheidshuizen is een bijdrage leveren aan het terugdringen van de criminaliteit.
- Ontwikkeling effectieve gedragsinterventies; Erkenningscommissie Justitiële Gedragsinterventies (vanaf 2015) (voorgaande commissie in 2005 ingesteld)
Onder een gedragsinterventie wordt een programmatisch en gestructureerd geheel van methodische handelingen verstaan, gericht op het beïnvloeden van iemands gedrag of omstandigheden, met als doel het voorkomen van recidive. De nieuwe Erkenningscommissie Justitiële Gedragsinterventies beoordeelt sinds 2015 de kwaliteit van gedragsinterventies voor jeugdigen en volwassenen.
- Inrichtingen voor Stelselmatige Daders (ISD; start vanaf 2004)
De ISD-maatregel is bedoeld voor meerderjarige daders die veelvuldig met de politie in aanraking komen vanwege het plegen van criminaliteit en het frequent veroorzaken van overlast in het publieke domein. Zeer actieve veelplegers die een ISD-maatregel opgelegd krijgen, kunnen gedurende maximaal twee jaar worden gedetineerd in een daartoe speciaal ingerichte instelling of afdeling van een penitentiaire inrichting.
- Wet voorwaardelijke sancties (vanaf 2012) (in 2008: pilotproject Optimalisering Voorwaardelijke Sancties)
In 2012 is de Wet voorwaardelijk sancties van kracht geworden. De wet voorziet in de wijziging van de regeling voorwaardelijke veroordelingen en de regeling van voorwaardelijke invrijheidstelling (van kracht sinds 2008). Het opleggen van bijzondere voorwaarden binnen de kaders van de voorwaardelijke veroordeling en de voorwaardelijke invrijheidstelling biedt

bij uitstek het justitiële kader waarbinnen de persoonsgerichte benadering effectief kan zijn. Daarmee kunnen bijzondere voorwaarden een belangrijke bijdrage leveren aan het verminderen van de recidive en het verhogen van de veiligheid.

- Samenwerkingsmodel nazorg (start vanaf 2009) / convenant Re-integratie ex-gedetineerden (vanaf 2014)
In 2009 kwam het samenwerkingsmodel waarin tussen VNG en VenJ afspraken werden geformuleerd met betrekking tot 'nazorg' van ex-gedetineerden. Dit model is in 2011 geactualiseerd. In 2014 is het model vervangen door het convenant Re-integratie ex-gedetineerden. Het convenant is een inspanningsverplichting van VNG en VenJ op de vijf basisvoorwaarden/leefgebieden (identiteitsbewijs, onderdak, werk & inkomen, schulden en zorg). Aan deze gebieden wordt, zo veel mogelijk tijdens de detentie, samen met de gedetineerden gewerkt. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de lokale uitvoering.
- Vernieuwing forensische zorg (start vanaf 2007)
Het programma heeft tot doel om te zorgen voor voldoende aanbod van forensische zorg, te zorgen voor een oplossing voor de 'verkeerdebeddenproblematiek', het verbeteren van de aansluiting met de reguliere ggz en het verbeteren van de kwaliteit van de forensische zorg. Het programma moet leiden tot een goede samenhang en snelle verbinding tussen justitie en zorgvoorzieningen.
- HIC-aanpak (start vanaf 2012)
High Impact Crime (HIC) staat voor delicten die bijzonder ingrijpend zijn. Delicten zoals straatroof, overvallen, woninginbraken en geweld hebben grote impact op de burger. De HIC-aanpak is zowel gebiedsgericht (hotspots) als persoonsgericht. Inzet op opsporing, vervolging en recidivebeperking bij hotshots en hotgroups. Daarbij wordt een combinatie van preventieve en repressieve interventies ingezet. In de aanpak van HIC worden lokale partners intensief betrokken in hun samenwerking met de politie en justitie.
- ZSM (pilots sinds 2011, in 2012 start landelijke uitrol)
Sinds begin 2011 is door het OM en politie, in samenwerking met hun ketenpartners (Reclasseringsorganisaties, Slachtofferhulp Nederland en de Raad voor de Kinderbescherming) gewerkt aan het inrichten van een nieuwe werkwijze om strafzaken met betrekking tot veelvoorkomende criminaliteit tegen aangehouden en (nadien ook) ontboden verdachten versneld af te (kunnen) handelen. De afkorting ZSM staat oorspronkelijk voor Zo Snel, Slim, Selectief, Simpel, Samen en Samenlevingsgericht Mogelijk. Dat palet aan ambities is vervolgens gebundeld in drie doelstellingen 'Snel', 'Betekenisvol' en 'Zorgvuldig'.

- Redesign toezicht (reclassering) (start vanaf 2010)
Het vernieuwde reclasseringstoezicht is gestandaardiseerd en kent drie niveaus van intensiteit. De keuze van het toezichtniveau hangt af van de zwaarte van het delict en het risico op recidive, schade en letsel. De onder-toezichtgestelde heeft altijd een meldplicht en persoonlijk contact met zijn reclasseringswerker. De frequentie daarvan varieert per toezichtniveau.
- Programma Modernisering Gevangeniswezen (MGW; start projecten vanaf 2010)
Als doel is geformuleerd dat het Gevangeniswezen een koerswijziging realiseert naar een persoonsgerichte benadering van gedetineerden. Deze moet leiden tot een succesvolle terugkeer in de samenleving en vermindering van de recidive. Belangrijke ingrediënten hierbij zijn het appel op de eigen verantwoordelijkheid, het motiveren tot het zinvol benutten van de detentieperiode, de juiste zorg en ondersteuning waar nodig en een geleide terugkeer in samenwerking met behulp van de ketenpartners van het gevangeniswezen.

Jeugd

- Ontwikkeling effectieve gedragsinterventies; Erkenningscommissie Justitiële Gedragsinterventies (vanaf 2015) (voorgaande commissie werd in 2005 ingesteld)
Onder een gedragsinterventie wordt een programmatisch en gestructureerd geheel van methodische handelingen verstaan, gericht op het beïnvloeden van iemands gedrag of omstandigheden, met als doel het voorkomen van recidive. De nieuwe Erkenningscommissie Justitiële Gedragsinterventies beoordeelt sinds 2015 de kwaliteit van gedragsinterventies voor jeugdigen en volwassenen.
- Handboek Methode Jeugdreclassering (JR; start vanaf 2006)
Naar aanleiding van de constatering dat een veelheid aan methodische uitgangspunten afbreuk doet aan de kwaliteit van de jeugdreclassering, is het Handboek JR ontwikkeld. Dit handboek moet bijdragen aan het inzetten van eenduidige evidence-based methoden en interventies en aan een uniformere inhoud en uitvoering van begeleiding aan jeugdige delinquenten.
- Nachtdetentie (start vanaf 2003)
Nachtdetentie houdt in dat jongeren in de voorlopige hechttingsfase in staat worden gesteld om naar school te blijven gaan. Daarmee wordt voorkomen dat de voorlopige hechtenis de banden met school te zeer schaadt. Na een evaluatie van nachtdetentie in twee experimenten is in 2003 tot landelijke invoering besloten.
- Gedragsbeïnvloedende Maatregel (GBM; start vanaf 2008)
De Gedragsbeïnvloedende Maatregel kan door de strafrechter opgelegd worden aan jongeren die na 1 februari 2008 een strafbaar feit hebben

gepleegd. De maatregel beoogt een passende pedagogische reactie te bieden teneinde de criminele carrière van jeugdigen te stoppen en verder afglijden te voorkomen. De maatregel kan in plaats komen van een voorwaardelijke straf met bijzondere voorwaarden en een deel van jeugddetentie en de voorwaardelijke PIJ, of als aanvulling (nazorg) op voorwaardelijke jeugddetentie.

- Landelijk Instrumentarium Jeugdstrafrechtketen (LIJ; pilot in 2010, landelijk ingevoerd vanaf 2011)
Het landelijk instrumentarium jeugdstrafrechtketen (LIJ) is bedoeld voor jeugdigen in de leeftijd van 12 tot en met 17 jaar die met de politie in aanraking komen in verband met een misdrijf. Het LIJ voorziet in een samenhangend systeem van instrumenten voor screening, selectie en risicotaxatie, dat ketenpartners in de jeugdstrafrechtketen in staat moet stellen om risico's bij minderjarigen te onderkennen en een daarop afgestemde effectieve sanctie te adviseren, op te leggen en uit te voeren.
- Netwerk- en trajectberaden jeugd (start vanaf 2008)
Om tot een sluitend nazorgtraject voor alle jeugdigen die een justitiële jeugdinrichting (JJI) verlaten te realiseren, is per september 2008 landelijk het systeem van netwerk- en trajectberaden uitgerold. Hiermee wordt beoogd dat de ketenpartners (de JJI's, de Raad voor de Kinderbescherming, de jeugdreclassering en gemeenten) samenwerken aan een goede en sluitende begeleiding voor alle jeugdigen die op strafrechtelijke titel in een JJI terechtkomen.
- Verplichte nazorg PIJ (start vanaf 2011; pilot vrijwillige nazorg in 2007)
Met de regeling van verplichte nazorg wordt voorzien in een begeleidings-traject – in gedwongen kader – van de (jeugd)reclassering voor jeugdigen die in jeugddetentie of PIJ-maatregel in een justitiële jeugdinrichtingen (JJI) verbleven. Het bieden van begeleiding en ondersteuning bij een verantwoorde terugkeer in de maatschappij na afloop van een vrijheidsbenemende jeugdsanctie is mede bepalend voor het welslagen daarvan. De verplichte nazorg geldt voor jeugdigen die een delict hebben gepleegd na 1 juli 2011. Er zijn twee vormen van verplichte nazorg bij de PIJ-maatregel: het Scholings- en Trainingsprogramma (STP) en de voorwaardelijke beëindiging van de PIJ-maatregel.
- Veiligheidshuizen (start vanaf 2005)
Sinds medio 2005 zijn er veiligheidshuizen in Nederland. Het gaat om netwerken van organisaties die (strafrechtelijke en zorg-) interventies met elkaar verbinden en op elkaar afstemmen. Het doel van de veiligheidshuizen is een bijdrage leveren aan het terugdringen van de criminaliteit.
- ZSM jeugd (pilots in 2012, landelijke invoering in 2013)
ZSM voor jeugd is sinds 2013 ingevoerd. Door het OM en politie is, in samenwerking met hun ketenpartners (Reclasseringsorganisaties, Slachtofferhulp Nederland en de Raad voor de Kinderbescherming) gewerkt aan

het inrichten van een nieuwe werkwijze om strafzaken met betrekking tot veelvoorkomende criminaliteit tegen aangehouden en (nadien ook) ontboden verdachten versneld af te (kunnen) handelen. De afkorting ZSM staat oorspronkelijk voor Zo Snel, Slim, Selectief, Simpel, Samen en Samenlevingsgericht Mogelijk. Dat palet aan ambities is vervolgens gebundeld in drie doelstellingen 'Snel', 'Betekenisvol' en 'Zorgvuldig'.

- Aanpak Criminele Jeugdgroepen (start vanaf 2012)
De politie brengt periodiek de aard en de omvang van de problematische jeugdgroepen in kaart aan de hand van de zogenaamde shortlistmethodiek. Hiermee heeft de gemeente jongeren in (hinderlijke, overlastgevende) criminele jeugdgroepen in beeld. Gemeenten, politie en OM hebben een centrale rol in de aanpak die op meer sporen moet worden ingezet (persoonsgericht, groepsgericht en domeingericht). Binnen de verschillende sporen gaat het om verschillende soorten maatregelen, strafrechtelijke maatregelen, bestuurlijke maatregelen, fysieke maatregelen en zorginterventies.
- Kwaliteitsverbetering Werkstraffen (start vanaf 2011)
Met het project Kwaliteitsverbetering van Werkstraffen is beoogd om de pedagogische waarde van de werkstraf te verhogen alsmede het draagvlak te vergroten en een betere beeldvorming over de werkstraf voor jongeren bij ketenpartners, jongeren en ouders te bewerkstelligen. Dit vergroot de slagingskans van de werkstraf waarmee aan een reductie van de recidivekans wordt gewerkt.
- Adolescentenstrafrecht (start vanaf 2014)
De kern van het adolescentenstrafrecht is dat de rechter aan jongeren en jongvolwassenen die een strafbaar feit plegen op het moment dat ze tussen de 16 en 23 jaar oud zijn, meer dan voorheen een passende sanctie (straf of maatregel) kan opleggen, doordat zij zowel volgens het jeugdstrafrecht als volgens het volwassenenstrafrecht berecht kunnen worden. Bovendien is het jeugdstrafrecht op onderdelen aangepast, zodat het beter aansluit op het volwassenenstrafrecht.
- Adolescentenreclassering (start vanaf 2014)
Het adolescentenstrafrecht biedt de mogelijkheid om bij de sanctionering niet alleen rekening te houden met de ernst van de strafbare feiten, maar meer dan voorheen ook met de ontwikkeling van jongvolwassenen. Ook wordt meer flexibiliteit mogelijk bij het opleggen van sancties bij jongeren rond de leeftijdsgrens van 18 jaar. In aansluiting hierop is een methodiek adolescentenreclassering ontwikkeld, mede gebaseerd op de werkwijze jeugdreclassering.
- Maatregelen GSB via Donnergelden voor aanpak Marokkaans-Nederlandse risicjongeren (2007-2012)
In het kader van het Grotestedenbeleid (GSB III) is met de zogenaamde Donner-gelden een meerjarenplan opgesteld ter voorkoming van een

criminele loopbaan van allochtone jongeren, waarbij in het bijzonder op Marokkaans-Nederlandse risicojongeren is ingezet.

BIJLAGE 5
Bronnen ter beoordeling implementatie beleidsmaatregelen

Maatregel	Nieuwe documentatie	Interviews
Volwassenen		- Ministerie VenJ
ISD	<ul style="list-style-type: none"> - <i>De uitvoering van de isd-maatregel</i> (2013). Den Haag: Inspectie Veiligheid en Justitie - Präper, I., Plaisier, J., Mol, M., & Rouw, M. (2014). <i>De maatregel 'inrichting stelselmatige daders' voor jeugdige veelplegers: de uitvoeringspraktijk en lessen voor de toekomst</i>. Vught: Partners+Präper - Tollenaar, N. & van der Laan, A. <i>Effecten van de ISD-maatregel</i>. Memorandum 2012-2. - Beerhuizen, M, Tollenaar, N. & van der Laan, A. (2016). <i>Monitor Veelplegers</i>. Factsheet 2016-4. WODC - Tollenaar, N. van der Laan, A. & Beijersbergen, A. (2014). <i>Korte- en langetermijn effecten van de ISD-maatregel</i>. Factsheet 2014-3, WODC. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ - PI Veenhuizen - PI Vught
Erkenningscommissie justitiële gedragsinterventies	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Overzicht van alle tot en met juni 2015 beoordeelde gedragsinterventies</i>. Den Haag: Erkenningscommissie Gedragsinterventies Justitie - <i>Jaar- en eindverslag Erkenningscommissie Gedragsinterventies Justitie 2014-2015</i>. Den Haag: Erkenningscommissie Gedragsinterventies Justitie - Brief aan de Tweede Kamer 1 juli 2016 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ (2x) - RvdK
RISc	Geen	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ - Reclassering Nederland
Convenant re-integratie ex-gedetineerden	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Richting aan Re-integratie. Convenant Re-integratie van (ex-)gedetineerden</i> (2015). VNG & Ministerie van VenJ - <i>Informatie-uitwisseling rondom ex-gedetineerden met multiproblematiek</i> (2012). Den Haag: Inspectie Veiligheid en Justitie - Beerhuizen, M.G.J.C., Beijersbergen, K.A., Noordhuizen, S., Weijters, G. (2015). <i>Vierde meting van de monitor nazorg ex-gedetineerden</i>. Den Haag: WODC 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ (2x) - PI Vught
Veiligheidshuizen	<ul style="list-style-type: none"> - Mannak, R., Moors, H., & Raag, J. (2012). <i>Zijn veiligheidshuizen effectief? Een onderzoek naar de stand van zaken</i>. Tijdschrift voor Veiligheid, 11(4), 34-50. - Roovers, B., & Hoogeveen, C. (2016). <i>Landelijk kader voor de veiligheidshuizen. Invoering, ontwikkeling en knelpunten</i>. 's-Hertogenbosch: BTVO - Jaarverslagen regionale Veiligheidshuizen 2015 	<ul style="list-style-type: none"> -Veiligheidshuis Utrecht -Veiligheidshuis Fryslan

Maatregel	Nieuwe documentatie	Interviews
Wet voorwaardelijke sancties/ Wet voorwaardelijke invrijheidstelling	<ul style="list-style-type: none"> - Jacobs, M. & Siesling, M. (2009). <i>Optimalisering van voorwaardelijke sancties: een procesevaluatie</i>. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies. - Flight, S., Nauta, O. & Terpstra, J (2011). <i>Voorwaardelijk Vrij. Evaluatie van de Wet voorwaardelijke invrijheidstelling</i>. Amsterdam: DSP-groep. - Brief aan de Tweede Kamer, 1 maart 2012 - <i>De Wet voorwaardelijke sancties</i>, factsheet 2012-1. Den Haag: Ministerie VenJ - Beerthuizen, M. & Wartna, B. (2013). <i>Vrijheid binnen de perken: een verkennend onderzoek naar de inzet van voorwaardelijke vrijheidsstraffen</i>. Den Haag: WODC. - Criminaliteit en Rechtshandhaving (2014). CBS, WODC, Raad voor de Rechtspraak 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ - Reclassering Nederland
Programma Vernieuwing forensische zorg	<ul style="list-style-type: none"> - Het Forensische zorgstelsel. Achtergrondstudie RVZ / Significant 2012 Den Haag. - Forensische zorg in getal 2011-2015. DJI april 2016. - Forensische zorg tijdens detentie. Raad voor strafrechtstoepassing en jeugdbescherming. September 2012. - Nauta, O. & van Dijk, B. (2012). <i>Voorstudie effectevaluatie artikel 2.3. Wet forensische zorg</i>. Amsterdam: DSP-groep 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ
Modernisering gevangeniswezen	<ul style="list-style-type: none"> - Vos, J., Thomassen, J-P., Reijmers, H., van de Nieuwenhuizen, W. (2013). <i>Procesevaluatie MGW</i>. Apeldoorn: TNO Management Consultants - Brief aan de Tweede Kamer, 4 juni 2011 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ
Jeugd		<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ
Erkenningscommissie justitiële gedragsinterventies	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Overzicht van alle tot en met juni 2015 beoordeelde gedragsinterventies</i>. Den Haag: Erkenningscommissie Gedragsinterventies Justitie - <i>Jaar- en eindverslag Erkenningscommissie Gedragsinterventies Justitie 2014-2015</i>. Den Haag: Erkenningscommissie Gedragsinterventies Justitie - Brief aan de Tweede Kamer, 1 juli 2016 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ (2x) - RvdK
Handboek Methode Jeugdreclassering	Geen	<ul style="list-style-type: none"> - Jeugdzorg Nederland - Jeugdreclassering Limburg - Jeugdreclassering Zeeland
Nachtdetentie	<ul style="list-style-type: none"> - Beijerse, J. & Jansen, I. (2011). <i>Overdag naar de eigen school en 's nachts in detentie. Nachtdetentie als recht en niet beperkt tot voorlopige hechtenis</i>. Proces 90(4) 197-206. 	<ul style="list-style-type: none"> - JJI Teylingereind - JJI Hartelborgt

Maatregel	Nieuwe documentatie	Interviews
GBM	<ul style="list-style-type: none"> - Plaisier, J. & Mol, M. (2014). <i>De toekomst van de gedragsbeïnvloedende maatregel</i>. Amsterdam: Impact R&D. - Plaisier, J., Knijnenberg, M., Lenssen, D., Pollaert, H. & van Straaten, I. (2016). <i>De oplegging en de uitvoering van de gedragsbeïnvloedende maatregel voor delinquente jongeren</i>. Amsterdam: Impact R&D. 	<ul style="list-style-type: none"> - Jeugdreclassering Limburg - Jeugdreclassering Zeeland - RvdK
Netwerk- en trajectberaden	<ul style="list-style-type: none"> - Plaisier, J. & Mol, M. (2013). <i>De organisatie van nazorg voor jeugdige gedetineerden. Procevaluatie van netwerk- en trajectberaden</i>. Amsterdam: Impact R&D. 	<ul style="list-style-type: none"> - Jeugdreclassering Limburg - Jeugdreclassering Zeeland - JJI Teylingereind - JJI Hartelborgt - RvdK
LIJ	<ul style="list-style-type: none"> - Walberg, A. & Reitsma, J. (2015). <i>Review LIJ. Een goede leidraad maar nog geen volledig keteninstrument</i>. Barneveld: Significant. <i>Document niet openbaar</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - Jeugdreclassering Limburg - Jeugdreclassering Zeeland - RvdK
Verplichte nazorg PIJ	<ul style="list-style-type: none"> - Factsheet Nazorg PIJ. Den Haag: Ministerie VenJ. - Poppens, M.C. (2015). <i>Knelpunten bij doorplaatsing PIJ-jongeren. De resultaten van een inventarisatie van de knelpunten bij doorplaatsing tijdens en na afloop van verblijf in een Justitiële Jeugdinrichting</i>. Den Haag: Ministerie van VenJ - Donker, A. & de Bakker, W. (2012). <i>Vrij na een Pij. Voorspellende factoren van acceptatie vrijwillige nazorg en recidive na een PIJ-maatregel</i>. Leiden: Hogeschool Leiden 	<ul style="list-style-type: none"> - JJI Teylingereind - JJI Hartelborgt
GSB (Donnergelden)	<ul style="list-style-type: none"> - Bakker, I., Pels, T., Roelveld, W., Essaya, O. (2011). <i>Op zoek naar de sleutel. Evaluatie van zes interventies binnen de Donnergelden in Amsterdam</i>. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. 	
Veiligheidshuizen	<ul style="list-style-type: none"> - Mannak, R., Moors, H., & Raag, J. (2012). <i>Zijn veiligheidshuizen effectief? Een onderzoek naar de stand van zaken</i>. Tijdschrift voor Veiligheid, 11(4), 34-50. - Roovers, B., & Hoogeveen, C. (2016). <i>Landelijk kader voor de veiligheidshuizen. Invoering, ontwikkeling en knelpunten</i>. 's-Hertogenbosch: BTVO - Jaarverslagen regionale Veiligheidshuizen 2015 	<ul style="list-style-type: none"> - Veiligheidshuis Utrecht - Veiligheidshuis Fryslan

Maatregel	Nieuwe documentatie	Interviews
Nieuwe beleidsmaatregelen volwassenen		
HIC (High Impact Crimes)	<ul style="list-style-type: none"> - Brief aan de Tweede Kamer (2016). <i>Resultaten aanpak High Impact Crimes</i> (2016). - Rovers, B. & Fijnaut, C. (2016). De aanpak van overvallen en overvallers in de jaren 2011-2016. Een gegronde beschouwing over de resultaten en vooruitzichten. Den Bosch: BTVO / Den Haag: Ministerie VenJ - Jacobs, G., Bayerl P.S., Brein E., Flory, M., van de Bunt, H. & Haas, N. (2015). <i>Evaluatie politiewet 2012</i>. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam (zie blz. 87). - Brief A. Aboutalab. (2015). <i>Voortgang aanpak HIC Rotterdam</i>. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ - Veiligheidshuis Utrecht - Veiligheidshuis Fryslan
ZSM	<ul style="list-style-type: none"> - Jacobs, G. van der Giessen, M., Brein, E., Bayerl P.S., Verbaan, J. & Thuis T. (2015). <i>Eindrapportage Werkwijze ZSM en Rechtsbijstand</i>. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam - <i>Snel, betekenisvol en zorgvuldig. Een tussenevaluatie van de ZSM-werkwijze</i>. (2016). Utrecht: Universiteit Utrecht. - Plaisier, J. & Daphne V. Wiersema, D.V. (2011). <i>Planevaluatie ZSM-jeugd</i>. Amsterdam: Impact R&D - Brief aan de Tweede Kamer, 6 juli 2016 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ - Reclassering Nederland
Redesign toezicht	<ul style="list-style-type: none"> - Plaisier, J. & Pennekamp, S. (2009). <i>Planevaluatie reclasseringstoezicht</i>. Amsterdam: Impact R&D 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ - Reclassering Nederland
Nieuwe beleidsmaatregelen jeugd		
ZSM Jeugd	<ul style="list-style-type: none"> - Jacobs, G. van der Giessen, M., Brein, E., Bayerl P.S., Verbaan, J. & Thuis T. (2015). <i>Eindrapportage Werkwijze ZSM en Rechtsbijstand</i>. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam - <i>Snel, betekenisvol en zorgvuldig. Een tussenevaluatie van de ZSM-werkwijze</i>. (2016). Utrecht: Universiteit Utrecht. - Plaisier, J. & Daphne V. Wiersema, D.V. (2011). <i>Planevaluatie ZSM-jeugd</i>. Amsterdam: Impact R&D - Brief aan de Tweede Kamer, 6 juli 2016 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ - Reclassering Nederland - RvdK
Aanpak Jeugdgroepen	<ul style="list-style-type: none"> - van Burik, A.E., Hoogeveen, C., de Jong, B.J., Vogelvang, B., Addink, A. & van der Steege, M. (2013). <i>Evaluatie aanpak criminele jeugdgroepen</i>. Woerden: Van Montfoort/Bureau Alpha. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministerie VenJ
Kwaliteitsverbetering Werkstraffen	<ul style="list-style-type: none"> - Smit, W., Bertling, L., Snijdwint, M. & van den Tillaart, J. (2016). <i>Evaluatie kwaliteitsverbetering werkstraffen</i>. Amsterdam: Regioplan 	<ul style="list-style-type: none"> - RvdK

Maatregel	Nieuwe documentatie	Interviews
Adolescentenstrafrecht	-Buisse, W., Hilhorst, N., Abraham, M., & Loef, L. (2013). <i>Evaluatie pilot adolescentenstrafrecht</i> . Amsterdam: DSP-groep - van der Laan, A. & Leertouwer, E. (2014). <i>Monitoring en Evaluatie Adolescentenstrafrecht</i> . Den Haag: WODC.	- RvdK - Reclassering Nederland
Adolescentenreclassering	- Vogelvang, B., Rutten, E., de Jong, B., & van den Braak, J. (2012). <i>Reclasseren met adolescenten en volwassenen. Een methodische handreiking voor de jeugdreclassering en reclassering</i> . Van Montfoort I Collegio.	- William Schrikker Groep - Reclassering Nederland - Jeugdzorg Nederland

BIJLAGE 6

Maatregel	startjaar	Totaal 2004	Totaal 2005	Totaal 2006	Totaal 2007	Totaal 2008	Totaal 2009	Totaal 2010	Totaal 2011	Totaal 2012	Totaal 2013	Totaal 2014	Totaal 2015
ISD	2004	1	1	1	1	1	1	1	2	3	3	3	3
Erkenningscommissie	2006	0	0	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2
RISC	2005	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Veiligheidshuizen	2006	0	0	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2
Wet voorwaardelijke invrijheidstelling	2009	0	0	0	0	0	1	1	3	3	3	3	3
WFZ	2011	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1
Convenant Re-integratie ex-gedetineerden	2014	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
HIC-aanpak	2012	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3	3	3
ZSM	2012	0	0	0	0	0	0	0	1	3	3	3	3
MGW	2010	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Redesign toezicht	2010	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1
JCO	2004	3	3	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1
Handboek JR	2007	0	0	0	3	3	3	3	2	1	0	0	0
Netwerk en trajectberaden	2008	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1
LIJ	2010	0	0	0	0	0	0	1	1	3	3	3	3
GSB	2007	0	0	0	2	2	2	2	2	2	0	0	0
Verplichte nazorg	2013 (2011)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
ZSM jeugd	2013	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	3	3
Aanpak Criminele Jeugdgroepen	2011	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1
Nachtdetentie	2011	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1
GBM	2011	0	0	0	0	0	0	0	3	3	3	3	3
Veiligheidshuizen (toegevoegd)	2006	0	0	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2
KV Werkstraffen	2011	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1
ASR	2014	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2
AR	2014	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Totaal jeugd		3	3	5	11	12	12	13	16	18	20	23	23
Totaal volwassenen		1	2	4	5	5	6	8	13	19	20	21	21

Noot. Actualisatie t.o.v. vorige onderzoek in groen afgebeeld.

Regioplan Beleidsonderzoek

Jollemanhof 18 (6^e etage)

1019 GW Amsterdam

T 020 531 531 5

E info@regioplan.nl

I www.regioplan.nl